

על העשייה בלשון העברית בזמן החדש

משה בר-אשר

ראשית דבר

1. התקופה החדשה בתולדות העברית מתחילה באמצע המאה השמונה עשרה כלפני מאתיים ושישים שנה וכרוכה בהופעת הפרסומים הראשונים של משכילי ברלין.¹ ויש התחלה נוספת כלפני מאה ושלושים שנה, מאז החלה העברית לשוב לחיים מלאים, ותחיית הדיבור העברי, שהיא אחד המעשים המופלאים בתולדות הלשונות, הייתה לאחת ההוויות החשובות בתולדות העם היהודי.² כבר בדור הראשון לדיבור העברי התחיל עיסוק גם בדקדוק העברית המתחייה.³ תחילה היה זה עיסוק נורמטיבי, שבא לכוון את התפתחותה ואת הסתגלותה לעולם החדש ולחיים החדשים, לפי שלשון המקורות לא נתנה להם מענה שלם.

2. אפרש את דבריי: המלומדים שחקרו אותה או עיינו בה בעשורים הראשונים לתחיית הדיבור העברי, כגון זאב יעבץ,⁴ יוסף קלוזנר, אליעזר מאיר ליפשיץ, חיים נחמן ביאליק ויצחק אבינרי⁵ באו להורות הלכות בלשון: מה נכון לומר ומה נכון לכתוב, ומה אינו נכון להיאמר ולהיכתב, וכיצד מחדשים מילים לצורכי החיים החדשים. כמה מהם הקדישו עיונים מעמיקים לשאלות עקרוניות על דרכי החידושים בלשון; כלומר איך ראוי להיענות לצורכי הלשון החיה. ליפשיץ למשל

---

¹ מקצת מסעיפי העיון הזה הוצעו כהרצאה בכינוס "שבעים וחמש שנה למוסד ביאליק", שהתקיים בירושלים ביום שני שנים עשר בשבט תשע"א (17 בינואר 2011) בבית מורשת מנחם בגין בירושלים. רובו של הנוסח המלא המובא בזה הוצע ביום עיון שקיים החוג ללשון העברית באוניברסיטת חיפה ביום ראשון אחד עשר באייר תשע"א (15 במאי 2011). נוספו לו כאן הערות וביבליוגרפיה.

1. הופעתו של "קהלת מוסר" של מ' מנדלסון וחבורתו באמצע שנות החמישים של המאה השמונה עשרה, נקבעה כנקודת ההתחלה של הספרות העברית החדשה ושל לשון ה' במפעל המילון ההיסטורי ללשון העברית של האקדמיה ללשון העברית (ראה בר-אשר, העברית החדשה, §§ 2 – 5, עמ' 203 – 205, וכן במה שנכתב אצל כהן, עברית חדשה, בהקדמה בעמ' ה ובמבוא בעמ' ט-יג).

² ראה בר-אשר שם, §§ 6 – 7, עמ' 205 – 207.

³ ראה טנא, הכוונת הלשון, § 1.1, עמ' 216 – 217.

⁴ ראה טנא, שם. בהמשך דבריו שם הוא מפרט רשימה של כותבי ספרי דקדוק ומתקני לשון.

⁵ ראה בר-אשר, הארמית, §§ 6 – 8, עמ' 18 – 21 (מה שכתבתי על קלוזנר, ליפשיץ ואבינרי). על ביאליק כתב בן-חיים דברים מעמיקים בעיון מיוחד "ביאליק והעשייה בלשון" (בן-חיים, העשייה). על חידושיו כתבו גם אחרים (ראה יוס, בשוט לשון, עמ' 61 – 72 והספרות המצוטטת שם בהערה 1. וראה גם מה שכתב שם בעמ' 73 – 79 על קלוזנר).

טען שחֲסָרִים בלשון ימינו אפשר וצריך למלא מן הארמית,⁶ וביאליק העדיף שהמחדשים ישתמשו יותר במשקלים מאשר בהוספה של תחליות וסופיות,⁷ ויצמצמו את המילים הנרדפות בתחום הריאליה על ידי הפרדה גמורה בין הוראותיהן, כשכל אחת תיוחד לחפץ אחר.⁸

3. באמצע המאה העשרים מתחיל גם עיסוק מדעי בלשון החיה. מלומדים החלו לחקור אותה בדרך תיאורית-סינכרונית ובמידת מה גם בדרך היסטורית-כרונולוגית, הן בתחום הדקדוק הן בתחום אוצר המילים.⁹ מובילים את המסלול הזה בתחילה שלושה מלומדים חשובים: זאב בן-חיים ושני חיים – חיים בלנק וחיים רוזן. שני החוקרים האלה הוליכו את מחקריהם על פי השיטה הסינכרונית. לעומת זאת בן-חיים שנתן גם הוא משקל חשוב לשיטה הסינכרונית בחקר העברית החיה, נבדל משני החוקרים הנזכרים לא רק במתן משקל גם לעיון בה בשיטה הדיאכרונית, אלא גם בהביעו את הדעה הברורה כי עם העיסוק בחקירת העברית החיה, שהוא מהלך חשוב ביותר ומתבקש מאוד, ראוי שלא לנטוש את הטיפול ואת ההכוונה של לשון התרבות.¹⁰

העשייה בלשון העברית

העשייה בלשון בכלל

4. פן חשוב בעברית של ימינו הוא העשייה בה ומחקר העשייה הזאת, הן העשייה המכוונת והמודעת, הן העשייה הספונטנית של דוברים וכותבים. גם בתחום הזה נעשו מחקרים רבים וחשובים, ויש עוד הרבה מה לעשות בחקירת העשייה הנרחבת בלשון החיה - הכתובה והמדוברת - לכל חטיבותיה ולכל סוגותיה. התמקד הפעם במעקב אחרי העשייה בלשון דווקא. בשל קוצר היריעה אעשה זאת בראשי דברים ובהערות קצרות בלבד.

⁶ ראה ליפשיץ, עברית וארמית, ובר-אשר שם, §7, עמ' 19 – 20.

⁷ ראה בן-חיים, העשייה בלשון, עמ' 169 – 171.

⁸ ראה שם, עמ' 164 – 167.

⁹ אין כמאמרו של ז' בן-חיים, "לשון עתיקה במציאות חדשה" (בן-חיים, במלחמתה, עמ' 36 – 85), המדגים את העיון הסינכרוני והדיאכרוני כאחד (וראה גם בר-אשר, העברית החדשה).

¹⁰ ראה בר-אשר, ריבוי פנים; פעלם של שלושת החוקרים הנזכרים בפנים מצוין בקצרה, שם ב-§§9 – 11, עמ' 8 – 10, וראה גם מש"כ על פעלו של זאב בן-חיים (בר-אשר, בן-חיים).

5. תחילה אפרש למה אני מכוון בצירוף "העשייה בלשון". ביטוי זה השתמש בו מורי פרופ' זאב בן-חיים במאמרו "ביאליק והעשייה בלשון" משנת תש"ך (1960). הוא חזר והשתמש בו בשינוי קל בהרצאתו משנת תשל"א (1971): "שמונים שנות עשייה בעברית".¹¹ במונח זה ביקש בן-חיים לעמוד על עקרונות מפורשים ועל עקרונות היוצאים מכללל, שהנחו את ביאליק (ועושים אחרים בלשון) בחידושי מילים וביצירת צירופים. ויש חוקרים שנקטו מונחים אחרים, כגון "הכוונת הלשון"¹² או "הרחבת הלשון".¹³

6. ברור שהצירוף "עשייה בלשון" הוא מבע מקיף ביותר. מכוון בו לא רק ליצירת מילים ולבנייה של צירופים חדשים, אלא גם לחידושי משמעויות במילים מורשות מדורות קדמונים ומדורת קודמים, ליצירה בתחום הדקדוק לכל ענפיו ובראש ובראשונה בדרכי התצורה, ולמסלולים נוספים בהכוונת הלשון - כגון המבטא שיש ללמד ודרכי הכתיב והתעתיק שיש לקבוע. כל זה נעשה בתחילה בידי ידענים אנשי מעשה, שביקשו להורות לשון תקינה בספרי דקדוק שכתבו לבתי הספר או ב"טורים" וב"פינות לשון" שפרסמו בעיתונות.¹⁴ ואין צריך לומר כי סופרים, משוררים¹⁵ ועיתונאים¹⁶ חידשו ומחדשים בכתיבתם מילים חדשות ממש וגם הוראות חדשות במילים מורשות.¹⁷ חידושים נעשו גם בידי מוסדות שעסקו בהכוונת הלשון: ועד הלשון העברית שאף שהיה גוף וולונטרי, היו לו הישגים מוכחים במידה רבה בזכות העובדה שחבר לאגודת המורים, והאקדמיה ללשון העברית שנהנית ממעמד של גוף רשמי מכוח חוק המדינה. ראוי להדגיש שעבודתה מבוססת זה שנים על מחקר העברית

¹¹ ראה בן-חיים, במלחמתה, עמ' 123 – 129. מאחר שאחד האנשים המרכזיים בעשייה בלשון המתחדשת היה חיים נחמן ביאליק, האיש שעל שמו נקרא המוסד החשוב שציינו שבעים וחמש שנה לייסודו ראיתי לתמקד בעשייה בלשון.

¹² זה המונח שנקט טנא, הכוונת הלשון.

¹³ עוזי אורנן העדיף את המונח הזה (ראה אורנן, חידוש מילים, עמ' 84. זה מאמר חשוב ביותר במיוחד במה שנכתב בו על דרכי הרחבת הלשון בעמ' 87 – 101).

¹⁴ ראה טנא, הכוונת הלשון, עמ' 216 – 220.

¹⁵ ביאליק למשל, שיקע הרבה מחידושי בכתיבתו בפרוזה ובשירה וגם בעריכה של דברי אחרים (ראה הספרות שהביא ויס משוט לשון, בהערה 1; ובהערה 34 שם דבריו החשובים של ביאליק במכתבו לדניאל פרסקי).

¹⁶ אחד מאלה היה נחום סוקולוב. די להזכיר את פעולת התרגום המפורסמת שהוא היה מעורב בה; הוא נטל את הצירוף המקראי "תל-אביב" (יחזקאל ג' 15) ותרגם בו את "אלטנוילנד" של הרצל, שהיה לשמה של העיר העברית הראשונה. הצירוף המקראי הובן כמציון את 'הגבעה של עונת הפריחה' בניגוד למשמעו המקורי 'תל [הריסות מתקופת] המבול' כפי שהראה כהן, משמעם, עמ' 30 – 32.

¹⁷ ספרו של ויס, בשוט לשון, מרכז הרבה נתונים על חידושים ומחדשים.

לתקופותיה.¹⁸ אף אם לא כל חידושיהם של שני המוסדות נשתרשו ומשתרשים בלשון הכתובה או המדוברת, מספר גדול של חידושים שחידשו הכה ומכה שרשים, הרבה מעבר להצלחתם של מוסדות מקבילים בארצות אחרות.¹⁹ שליחיהם של כל אלה היו מורי בתי הספר והעיתונאים והסופרים והמתרגמים ועורכי הלשון וכל מי שכתב ודיבר עברית. בשנים האחרונות משנתמעטו כותבי טורים וכותבי ספרי דקדוק אבל נתרבו דוברי העברית הילידים, מעשה היצירה נתון במידה רבה בידי כלל הכותבים והדוברים.

על העשייה בעברית בימי הביניים

7. גלוי וידוע שהעשייה בלשון אינה תופעה חדשה - ימיה כימי כל לשון. כל דובר וכל כותב עשוי לעשות בלשון במעט או בהרבה. אך אין לנו תמיד כלים לקבוע מי עשה מה, ומה התחדש בידי מי בלשון מהלשונית, ובמיוחד אימתי נעשה החידוש. וכך הם הדברים גם בתולדות הלשון העברית. עם זאת, יש תקופות שאפשר לעקוב אחרי העשייה בכל לשון, וכך הוא בתולדות העשייה בלשון העברית. אבוא עתה לעסוק אך בלשונו שלנו.

8. אעיר תחילה כמה הערות על העשייה בימי הביניים שהייתה נרחבת ביותר; אחר כך אבוא אל העברית החדשה.²⁰ חוקרי הלשון וחוקרי תחומים סמוכים העמידו על תוצאות העשייה בימי הביניים. זו התבטאה, הן בחידושי מילים, הן בחידושי הוראות במילים מהמקרא ומהספרים שלאחריו, הן בחידושים בדקדוק. פעמים שהעשייה הזאת נגלית לנו בפעילותם של פייטנים ומשוררים, ופעמים במעשייהם של מתרגמים לעברית ובפעלם של פרשנים של המקרא והתלמוד ושל כותבי חיבורי שו"ת ופוסקים.²¹ אסתפק כאן בהצעה של דוגמה

¹⁸ הקמת מפעל המילון ההיסטורי ללשון העברית של האקדמיה בסמוך לכינונו של המוסד, הפכה אותו למרכז הלאומי לחקר הלשון העברית. גם הפעילות של ועדות הדקדוק וועדות המינוח, שנועדו לכוון את התפתחות הלשון העברית החיה, ניזונת בקביעות מפרות העבודה במילון ההיסטורי.

¹⁹ לבד ממה שהוזכר עד כה אציין עוד שני מאמרים מהדור האחרון שעסקו בעשייה בשני המוסדות הנ"ל: טנא, הכוונת הלשון; דותן, האקדמיה. הראשון עסק במאה שנות עשייה והכוונה בלשון של יחידים ושל ועד הלשון והאקדמיה ללשון העברית, והשני התמקד בעיקר בעשייתה של האקדמיה ללשון העברית.

²⁰ ברור שאפשר לדבר על העשייה בלשון בתקופות קודמות בתולדות העברית. כבר אמר בן-חיים בקיצור ובהדגשת יתר: "עצם העלאת לשון חז"ל למעלת לשון ספרות ולשון קודש – הגדולה בעשיות [בלשון] היא" (ראה בן-חיים במלחמתה, עמ' 159, הערה 1). קביעה זו הייתה חשובה בעיניו, והוא ראה לחזור עליה במאמרו "שמונים שנות עשייה בעברית" (ראה שם, בתחילת עמ' 123).

²¹ להדגמת חידוש בלשון של פוסק-פרשן של התלמוד אציין מילה אחת שחידש הרי"ף ונמצאת בחיבורו הגדול "תלמוד קטן". בגמרת הבבלי במסכת עבודה זרה (דף כ ע"א וע"ב) נאמר: "לא יסתכל אדם באשה נאה ואפילו

מפורטת. תוצאות העשייה המשתקפת בה ניכרות היטב גם בלשון ימינו.

9. אני מתכוון לחידושי צורה הנוגעים למילים מקראיות רבות, שלא כל צורותיהן נתונות במקרא, וכאשר כותבי העברית שלאחר המקרא נזקקו לצורות הלא מתועדות שלהן, הם חידשו אותן. הנה דוגמה אחת מני רבות: השם מְגַבְעוֹת מצוי במקרא ארבע פעמים בצורה זו בלבד, וצורת היחיד שלו אינה מתועדת שם. כשנתבקשה לכותבים בימי הביניים צורת היחיד, הם יצרוה בתהליך של גזירה לאחור מצורת הרבים הנתונה במקרא. אנו מוצאים שלוש חלופות שהכותבים בראו יֵשׁ מֵיֵשׁ: היו שגזרו את צורת היחיד מְגַבְע, בדומה לצורת הרבים מְגַדְלוֹת שצורת היחיד שלה היא מְגַדֵּל.²² והיו מי שבראו צורה אחרת – מְגַבְעָה – בדומה לצורת הרבים מְשַׁפְחוֹת, שצורת היחיד שלה היא מְשַׁפְחָה. ויש מי שיצרו את צורת היחיד מְגַבְעֵת - בדומה לצורה מְטַפְחוֹת, שלה צורת יחיד מְטַפְחֵת.²³

10. העדות הקדומה לצורה מְגַבְע הידועה לנו לעת הזאת מצויה אצל הפייטן אלעזר בן פינחס, איש המאה התשיעית לספירה, בקדושתא לחנוכה הוא כותב: "בח' [=בחנוכה] פצחו שיר כלולי המגבע".²⁴ הצורה מתועדת גם במדרש "עשרת הדיברות" (מהמאה העשירית או האחת עשרה) פרק ד: "כששמע כך הלך ומכר כל אשר לו וקנה מהם מרגלית אחת וקבעה במגבעו", ובמדרש "אלכסנדרוס" (בן הזמן ההוא) פרק ה; במקור זה השם מְגַבְע בא במשפט אחד עם צורת הרבים שלו: "וילבש בגדי מקדון ומגבע על ראשו כמגבעות המקדונים ויעבר את הנהר".

פנויה... ולא בחמור ולא בחמורה ולא בחזיר ולא בחזירה ולא בעופות בזמן שנזקקין זה לזה". כאשר הרי"ף נדרש להלכה הזאת, הוא הוסיף הבחנה בין עוף ממין זכר לעוף ממין נקבה, כשיצר את המילה עופה. וזה לשונו: "ולא בחמורה ולא בחמור [כך הוא, בסדר הזה!] ולא בחזיר ולא בחזירה ולא בעוף ולא בעופה בשעה שנזקקין זה לזה". בעבודתו החשובה של עזרא שבט על המהדורה החדשה של הלכות הרי"ף, הוא גילה גם נוסח חלופי של השם בנקבה - צורת הבינוני "מעופפת" בתפקיד שם עצם במקום "עופה" (שמעתי את הנתון הזה ממנו בשיחה בחודש כסלו תשע"א; לאחר כחודש חזר והביא אותו גם בהרצאה שנשא לפני עובדי המילון ההיסטורי ללשון העברית של האקדמיה ללשון העברית, בחודש טבת).

²² כידוע, יש במקרא גם מְגַדְלוֹת, כגון המְגַדְלוֹת (דברי הימים ב לב 5) וגם מְגַדְלִים (כגון ישעיהו ל 25).
²³ ברוב הטקסטים שלהלן אין הצורות מגבע, מגבעה, מגבעת מנוקדות, אך זיקתן הישירה לצורת הרבים מְגַבְעוֹת שבמקרא אינה מותירה כל ספק, שהניקודים המובאים בזה הם ניקודיהן המדויקים.
²⁴ כמעט כל הנתונים המובאים ב-§§ 10 – 12 לקוחים מהמאגרים של המילון ההיסטורי ללשון העברית של האקדמיה ללשון העברית.

11. העדויות הראשונות בעברית הכתובה לצורה מְגַבְעָה מוכרות לנו מהמאה התשע עשרה בלבד, כגון "ועל גבו כעין מגבעה (קאפפע)", בספר תולדות הארץ ליוסף שיינהאק משנת תר"א (1841).²⁵ וכן "ובעת הקיץ יאות מאד להשים בראש מגבעה העשויה מקש להגן מחום השמש" אצל משה סטודנצקי, בשנת תרי"ג (1853).²⁶ ואחריהם משתמש בה גם מנדלי מוכר ספרים בשנת תרכ"ב (1862), ואצלו היא מנוקדת.²⁷ אבל יש יסוד להניח שיש עדות קדומה לקיומה; המילה מוכרת מהמרכיב העברי בערבית היהודית שהייתה מדוברת במגרב, והיא תועדה בפריפריה הרחוקה דווקא.²⁸ כידוע, הפריפריה היא על פי רוב שמרנית, ויש בה הרבה צורות קדמוניות, וכבר ראינו דוגמאות נוספות לצורות ולפירושים קדמונים שנשתמרו בפריפריה של המגרב.²⁹ על כן יש יסוד להנחה שהשם מְגַבְעָה היה קיים שם מאות בשנים לפני התיעודים שבכתב מאירופה מהמאה התשע עשרה.

12. העדות הראשונה לצורה מְגַבְעַת באה אצל שמואל ברבי הושענא, משנת 1000 בקירוב: "למלתו ישמעון כל תופשי מגבעת" (הספדים, שורה 47). ומצאנוה גם בספרות הקראית אצל לוי בן יפת הלוי: "והחפץ עד שיצא השער מתחת המגבעת והמצנפת ויעשה אותו גדילים" (ספר המצוות, לקט דינים, ו ב), וגם שמואל הנגיד השתמש בה בשירתו: "ומגבעת יהי איש ראש ישיבה" (בשיר "הירהב הזמן ברבי ורבא").³⁰ בזמן החדש שב והשתמש בשם הזה משה סטודנצקי

²⁵ ראה י' שיינהאק, תולדות הארץ, ורשא תר"א, עמ' 335. כאן אין מדובר בהכרח בכיסוי לראש.
²⁶ ראה מ' סטודנצקי, ספר ארחות חיים (מאקראביאטיק), ורשה תרי"ג, עמ' 163. במובאה זו ובמובאה מספרו של מנדל מוכר ספרים, המוצעת להלן בהערה שאחרי ההערה הזאת, מדובר בכיסוי לראש.
²⁷ "המְגַבְעָה (קלאפפמיטצע)... עור ראשו יתנפח למעלה כמגבעה בכל עת שירצה", ש"י אברמיוץ, ספר תולדות הטבע, חברה ראשונה: בעלי חיים הינקים, ליפסיא תרכ"ב, עמ' 275.
²⁸ מצאתי אותה בצירוף שבלשון הסתרים במחוז תאפילאלת (ושמעתייה מבני קהילות שונות שם – תלמידי חכמים והדיוטות): "אזוזים לייכהום פלמגבעה" (= הזוזים הולך אותם בכובע, כלומר הסתר את הכסף בכובע). לייך (= הולך!) היא צורת ציווי בערבית בבניין השני של השורש ל"ך, שנגזר מהצורה לך בעברית (ראה בר-אשר, מוליץ"א, עמ' 236). יושם נא לב שכל המשפט הנ"ל בנוי ממילים שאולות מהעברית, אבל הדקדוק הוא ערבי כמשתקף בשלושת רכיביו (למילה זוזים ניתוסף צורן היידוע הערבי, היא נהגית z-zuzim [al-zuzim]; הפועל לייכהום [=לייך+הום] הוא כאמור פועל בזמן הציווי של הבניין השני בערבית, שנתחבר לו כינוי המושא הנצמד לנסתרים; לפני המילה מגבעה באות המילית פ [פ] ותווית היידוע ל של הערבית). מבנה המשפט כמשט ייחוד רווח ביותר בלהגי הערבית המגרבית, כגון לפדאן – בעיתהולו האדי סהראיין (= השדה - מכרתיו לזו זה חדשיים), (א)שיך – קתלוה זאדארמיא (= השיך - הרגוהו השוטרים).
²⁹ ראה בר-אשר, לשונות, עמ' 323 - 324, וכן מאמרי, השרח לאבות, במיוחד בדברי הסיכום ב-§§39 - 40.
³⁰ ראה מהודרת ד' ירדן, שמואל הנגיד בן תהילים, ירושלים תשכ"ו, עמ' 228.

בשנת תר"ז (1847): "הערלה היא משתי עורות, זו על גב זו, היינו צד פנימי, וצד חיצוני, כמעשה מגבעת".³¹

13. מילון בן יהודה מביא רק שתי צורות: מְגַבֵּע (כך ניקד בפתח בבי"ת!)³² ומְגַבֵּעַת,³³ ומדגים אותן מטקסטים מימי הביניים. ובחתימת הערך באה שם הערה: "ובזמן החדש השתמשו בשם זה לכסוי הראש הארפי,³⁴ בפרט הגבוה בצורת גליל, וגם לכיסוי הראש של הנשים, Hut ;chapeau ;hat".³⁵ למעשה, כל שלוש הצורות חזרו לשמש בזמן החדש. מְגַבֵּעָה כעדויות שהובאו לעיל מחיבורים מאמצע המאה התשע עשרה. שתי האחרות מְגַבֵּעַת ומְגַבֵּעַת משמשות במאת השנים האחרונה – מְגַבֵּעַ – כתרגום של צילינדר בספרות. עם זאת, יש לקבוע שהמילה מְגַבֵּעַ לא השתרשה בלשון, והצילינדר ככל שהוא נחשב בראשי גבירים שומר על לוועזיותו. אולם השם מְגַבֵּעַת לציון הכובע בעל התיתורה הוא הממשיך לחיות עד היום הזה.

על העשייה בלשון בזמן החדש

14. למעשה, העשייה בלשון לא פסקה כל הדורות בממדים שונים, אבל בתקופת ההשכלה ובמיוחד בתקופת התחייה בתולדות העם היהודי ובתולדות הספרות העברית מתחיל עידן חדש בתולדות העברית, ועשייה זו נמשכת כיום בצורה נרחבת כששותפים בה לא רק האקדמיה ללשון העברית וסופרים ועיתונאים אלא גם הדוברים עצמם. פעמים שיש אפילו יצירות מתחרות, כגון תְּסִכּוּל שבאה מהשטח לעומת הצירוף הקדום פְּחִי נְפֶשׁ, גְּבִי וּשְׂוֹם שעלו מהשטח לעומת תְּמוּכִין וְהֶחֱלָה שהאקדמיה ללשון חידשה. בעיקרו של דבר, המונח שהופיע ראשון והתחיל להשתגר - ידו הייתה על העליונה.³⁶

³¹ ראה מ' סטודנצקי, רופא הילדים, ורשה 1847, עמ' 25.

³² המובאה היא מהספר "פענח רזא" (ראה מילון בן יהודה, עמ' 2776).

³³ ראה שם. למעשה נפלה טעות במילון בן יהודה הוא מביא את הערך "מגבעה", ובו מובאות תחילה צורות הרבים מגבעות (מגבע'ת) מהמקרא, כגון ההופעה בשמות כח 40, ואחר הוא מביא את צורת היחיד "מגבעת" (ולא "מגבעה" שהובאה כמילת הערך!). כגון "מלך במגבעת אדומה" מליקוטים לריה"ל. האם נפלה סתם טעות בהצעת הערך, או שמא בתחילה היה הערך "מגבעה", וכותב הערך החליט לוותר עליו, בלי שמחקו?³⁴ = האירופי.

³⁵ מעניין שמילון אבן שושן מביא גם הוא שני ערכים: (א) מְגַבֵּעַ (בקמץ), אבל טעה וציין אותו כחידוש של העברית החדשה בלבד, במשמעות 'צילינדר' (הוא מביא שם שתי מובאות מספרים שראו אור במאה העשרים); (ב) מְגַבֵּעַת, הוא מדגים אותה במובאה אחת ויחידה של צורת הרבים מלשון המקרא "ומְגַבֵּעוֹת" (שמות כח 40) ולא הביא כל דוגמה לצורת היחיד מְגַבֵּעַת לא מהעברית הקדומה ולא מהעברית החדשה.

³⁶ ראה להלן סוף §23.

15. החילון ובמיוחד המודרנה, היינו המציאות החדשה ועולם המושגים החדש הם שהרחיבו את ממדי העשייה, הן ביצירת מילים חדשות,³⁷ הן במתן משמעויות חדשות למילים ישנות. המילה **חילוני** גופה עברה שינוי מפליג במשמעות, והיא דוגמה לעשייה בלשון בתחום הסמנטיקה של העברית החדשה. הצורה חִלוֹנִי היא גלגול של חִלוֹנִי - שם התואר שנזר מהשם ח'ל (חול בכתוב מלא) - בתהליך המוכר של היבדלות של שתי התנועות [u] [o] רצופות במילה אחת או היבדלות של אחת משתי תנועות [o] המופיעות בזו אחר זו במילה אחת, כמשתקף במילים *חִוּצוֹן, *תוֹכוֹן, *ר' אֲשׁוֹן שהפכו חִיצוֹן, תִּיכוֹן, רְאֲשׁוֹן (רִישׁוֹן)³⁸ בעברית המקרא. וכידוע, התופעה הייתה חיה גם בלשון חז"ל; היא משתקפת גם במילים זרות, כגון נומוס היוונית שהייתה לְנִימוֹס³⁹ (נִימוֹס).⁴⁰

16. המילה חִלוֹנִי היא הצורה העברית של המילה חִלוֹנִי / חִלוֹנָאִי שנשאלה מהארמית. במילה הזאת מתרגם אונקלוס את המילה חִלוֹנִי; למשל "והזר הקרב יומת" (במדבר יח 7) מתורגם "וחילוני דיקרב יתקטל". מדובר באדם חִלוֹנִי למקדש, כלומר מי שאינו כהן, היינו אדם שאין עיסוקו בקודש אלא בחול. יצוין כי חִלוֹנִי העברית נזדמנה פעם אחת ויחידה בכל ספרות חז"ל, מצאנוה במדרש ויקרא רבא (פרשה כד ז), והוראתה כהוראתה בארמית שממנה היא נשאלה: "אמר רבי שמואל בר נחמני משל לכהן גדול, שהיה מהלך בדרך ונזדמן לו חילוני אחד".⁴¹

³⁷ אני מעדיף את הצירוף "מילה חדשה" או "חידוש" על פני המונח תְּחִדּוּשׁ. בעיניי זו מילה מיותרת, ואינני זקוק לה כלל וכלל.

³⁸ היא משתקפת במקרא במילה הזאת גם בכתוב - ולא רק בניקוד - כעדות הכתיב רִישׁוֹן (איוב ח 8),

³⁹ ראה סגל, דקדוק, עמ' 37.

⁴⁰ ההגייה בתנועה [u] במקום [o] בהברה האחרונה - נִימוֹס (ויש שהטילו דגש באות מ"ם: נִמוֹס) במקום נִימוֹס - שנשתגרה בלשון, נבעה ככל הנראה מהשכנות לעיצור השפתי מ"ם שבא לפניו. עיצור שפתי זה גורר אחריו בתהליך של הידמות את התנועה השפתית יותר [u]. כך הוא לא רק בתיבה בודדת אלא אפילו בקטגוריה דקדוקית: בצורות הבינוני של בניין הופעל מעדיפות מסורות העברית את מְפַעֵל (מופְעֵל) ב-[u] על פני מְפַעֵל (מופְעֵל) ב-[o]. מְפַעֵל הוא הניקוד ברוב מקריע של הופעות של צורת הבינוני של בניין הופעל במקרא נוסח טבריה, אף על פי שעל פי רוב מסורת זו מעדיפה את התנועה קמץ קטן בהברה סגורה לא מוטעמת שאין בה מְפַעֵל, ורק במיעוט קטן של ההופעות באה הצורה מְפַעֵל ב-[o], כגון מְשַׁחַת (מלאכי א 14; משלי כה 26), מְרָאָה (שמות כה 40). זאת ועוד, מְפַעֵל (מופְעֵל) היא הצורה היחידה כמעט בכל ההופעות בכתב יד קאופמן של המשנה, המעדיף גם הוא את התנועה [o] בהברה סגורה לא מוטעמת על פני התנועה [u].

⁴¹ ראה מרדכי מרגליות, מדרש ויקרא רבה - יוצא לאור על פי כתבי יד ושרידי הגניזה וכו', הדפסה שנייה ירושלים תשל"ב, עמ' תקסא - תקסב. מכל חילופי הנוסח שהמהדיר מביא אצוין כאן רק שניים: א. כנגד "גדול" יש שם גרסה נדירה "גבור" (גיבור) (לדעת מרגליות היא הגרסה העדיפה שנשתבשה ל"גדול"). ב. יש גם כתיב חסר "חלוני", וב-ד (= הדפוסים הראשונים של מדרש ויק"ר) הוא נשתבש והיה ל"חלוני".

17. בתקופה החדשה משנתבקשה מילה להביע את המושג סקולארי נבחרה המילה הזאת, וכך שינתה את הוראתה. אחת העדויות הראשונות – ולא הראשונה דווקא – לשימוש החדש נמצאת אצל ברנר בקטע משנת תרע"א (1911): "הואיל ובכלל אין אני מוצא בכל זה אלא שייכות רחוקה להעיקר שלי, כלומר, להכרתי הלאומית החפשית בהוה, שכלה חילונית, אתאיסטית אתיאולוגית".⁴² המילה הכתה שרשים בלשון, ואף נגזרו ממנה הפועל חָלַן, והצורות המשלימות שלו חָלַן וְהִתְחַלַּן וגם הבינוני-שם התואר מְחַלֵּן והשמות חָלוֹן, חִלּוֹנִיּוֹת, הרווחים היום.⁴³ ההוראה הקדמונית נשתכחה כליל, ורק מי שמצוי במקורות עשוי להכיר אותה, אבל ספק אם ישתמש בה עוד בדורנו.⁴⁴

18. אכן בזמן החדש נתבקשו מונחים רבים כדי לתרגם בהם מילים לועזיות שהיו דרושות מאוד לכותבי העברית ולימים גם לדובריה. יש שנלקחה מילה עברית קדומה ונעשה בה שינוי במשמעות, כדרך מה שראינו במילה **חילוני**. ויש שחידשו המחדשים מונח חדש. למשל משחיפשו מונח שיקביל ל-Zeitschrift, תרגמוהו תרגום שאילה ויצרו "מכתב עתי" - צירוף של שם עצם ותוארו. אבל אחר כך הועדף על פניו צירוף הסמיכות – "כתב עת", המתאים יותר ללשון הדורות; כשם שמיטיבי דבר ומשביחי כתוב יעדיפו "מעשה חינוך" על פני "מעשה חינוכי", או "פעולת חבלה" על פני "פעולה חבלנית" ועוד.

19. בתהליך דומה לתרגום Zeitschrift, תורגם Kindergarten בצירוף "גן ילדים". החידוש גרר שינוי משמעות במילה גֶן – שאינה קשורה רק בעולם הצומח, אלא מציינת 'בית חינוך' (או בית ספר) לפעוטות; וגִנָּת אינה מי שעובדת בגינה אלא המורה בגן הילדים. גם המילה המולחמת Wörterbuch תורגמה בתחילה תרגום שאילה מדויק בצלמו ובדמותו של המונח הלועזי על ידי הצירוף "ספר מילים".

⁴² ראה בעתונות ובספרות ב, הפועל הצעיר, שנה ד, אביב תרע"א, גיליון 3, עמ' 6-8 (המובאה שהוצעה בפנים מצויה שם בעמ' 7).

⁴³ רוב הצורות האלה ככולן באות במילונים, כגון מילונו של אבן-שושן.

⁴⁴ מר דורון רובינשטיין, מרכז מדור העברית החדשה במפעל המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית, אסף חומר רב על אודות המילה הזאת בעברית החדשה ודן בה ובגלגוליה, בהרצאה שנשא מטעם האקדמיה. הוא הביא בדבריו בין השאר גם חלופות שלה ששימשו או שהוצעו לשימוש במחצית הראשונה של המאה העשרים: חִלוֹנִי, חִלּוֹנִי (חִלּוֹנָי, חִלּוֹנָי), חוֹלְנִי (חִלְנִי), וגם צורות בביטול ההכפלה, כגון חִלּוֹנִי (המעידה על מעבר של השורש מגזרת ע"ע אל גזרת ע"י). אני מודה לו שהעמיד לרשותי עותק של דברי הרצאתו, לפני שמסרה לפרסום.

ורק במועד מאוחר הועדף על פניה מונח בן מילה אחת שחידש א' בן-יהודה – מילון; וכמוהו הם החידושים שעלו בזמנים שונים: עתון ויומון ושְׁבוּעוֹן וַיִּרְחוֹן וְרַבְעוֹן וְשִׁנְתוֹן, ולימים חידש איתמר בן אבי את בְּטָאוֹן בלא שהמילה קשורה בזמן כל שהוא, אלא שקולה במשקל פְּעֻלוֹן, כמו זְכָרוֹן וְעֵקְרוֹן.

20. כאמור, מאז חידוש הדיבור העברי העשייה נעשתה מקיפה ודחופה יותר. הצרכים נעשו נרחבים ודחופים. תלמידי בתי הספר היו זקוקים למינוח בכל המקצועות. ולימים גם המוסדות להשכלה גבוהה, הטכניון והאוניברסיטה העברית, שהחשיבו בעבר את הצורך במינוח עברי, וליבם של טובי המורים בהם היה גס במילים זרות, נצרכו למינוח עברי. למחדשי הדיבור נדרש אוצר מילים נרחב ביותר. כבר ציין בן-חיים שביאליק שהיה הדמות המרכזית בגיבוש המילון למונחי הטכניקה של ועד הלשון, החל בעבודתו בתחום הזה עוד בהיותו באודסה, כדי להעמיד אוצר מילים לטכניון.⁴⁵ ביאליק סבר שלשון חיה אינה זקוקה לנרדפים בוודאי לא בתחום הריאליה, וכך נטל את פטיש, קורנס, הלמות, כילף, כשיל ועוד וקבעם על שמות כלים שונים זה מזה בצורתם ובתפקידיהם.⁴⁶

21. כללו של הדבר, שתי מגמות עיקריות שולטות בתרגום מילים לועזיות לעברית, יש תרגומי בבואה (תרגומי שאילה) ויש אימוץ של מילים עבריות קיימות המביעות את המושג המדויק בלי שתשתקף בו לשון לעז. להלן אביא כמה דוגמות נוספות. כשביקשו לתרגם את המונח טרנספורמציה, היו ששמו לנגד עיניהם את חיבורה של המילה משתי תיבות - טרנס + פורמציה, ותרגמו את המילה באחד הצירופים "שינוי צורה" או "עיבור צורה". המונח משמש כידוע גם בבלשנות, היו שהרחיבו את דמיונם המלועז ויצרו את המונח תְּצָרוֹן, ואת שם התואר טרנספורמטיבי תרגמו בשם התואר "המבריק" תְּצָרוֹנִי.⁴⁷ בזה אמרו שבצורה תְּצָרוֹן במשקל תְּפֻעוֹל התי"ו נושאת על גבה את הטרנס והשורש התנייני צר"ן את הפורמציה. אבל אחד מהטובים ביודעי העברית שהבין אל נכון את המושג, ראה לתרגם את המונח במילה

⁴⁵ ראה בן-חיים, במלחמתה, עמ' 165.

⁴⁶ ראה שם עמ' 166.

⁴⁷ המילה מופיעה בשם ספרם של מ' חן וז' דרור, מבוא לדקדוק תצרוני עברי, תל-אביב 1976.

העתיקה גלגול, וזו אכן מביעה את המונח טרנספורמציה לדיוקו.⁴⁸ בדרך דומה אפשר לדבר על המילה אסקלציה, המציינת הרעה או החמרה במצב. העברית קדמה והיטיבה להביע את הכניסה למצב כזה במילים כמו הרעה, החמרה, הידרדרות ועוד. אבל מי שראה את הסולם המרומז באסקלציה הלועזית טבע את המונח הסלמה (ויש לשאול: מה מכוון בזה - ירידה בסולם או עלייה בו?),⁴⁹ וממנו נגזר כידוע הפועל הסלים.

22. שפר חלקם של הרבה תחומים שהמינוח בהם אינו מלועז בפנימיותו. למשל לצרכי בית הספר יצר ועד הלשון את המילון להוראת החשבון, והוא מאופיין בהרבה מילים עבריות עתיקות, שקיבלו הוראות חדשות למחצה, משהפכו מונחים מוגדרים וחד משמעיים, כגון כפל וחלוקה, חבור וחיסור, מנה ושבר וכיוצא בהן.⁵⁰ וגם בתחום הספורט נעשה שימוש במילים עבריות מורשות. כאלה הם המונחים נבדל, שוער, חלוץ, מגן ורץ⁵¹ בכדור רגל. ואפילו המילה שופט הובאה מאולם בית המשפט אל מגרשי הספורט. בהקשר זה יצוין כי גם מסורות הלשון של עדות ישראל - על פי כתבי יד ובמסירה בעל פה - הושיטו עזרה לעברית המהלכת - הצורה גמר כקריאת האשכנזים שולבה במונחי הספורט כמו בצירופים "משחק גמר", "ריצת גמר", ובלימודים בבית הספר התיכון ובאוניברסיטה נשתלבה הצורה גמר⁵² כקריאת הספרדים בצירופים "בחנית גמר", "עבודת גמר", אבל אין להכחיש גם את קיומם של הצירופים "בחנית גמר", "עבודת גמר". עם זאת, אין חסרים כאן גם מונחים שחלקם הם

⁴⁸ מי שהציע את השימוש במילה גלגול הוא עוזי אורנן (ראה פרטי הדברים אצל בר-אשר, ריבוי פנים, §29, עמ' 17).

⁴⁹ הנה ההגדרה שמצאתי במהדורה החדשה של מילון אבן-שושן (בהשמטת הניקוד ובמילוי הכתיב): "אסקלציה... הסלמה, עלייה לשלב גבוה יותר, החמרה".

⁵⁰ המונחים הללו מצויים ברשימת "מנחי החשבון" בזכרונות ועד הלשון, מחברת ג, ירושלים תרע"ב - תרע"ג, עמוד 78 - 82.

⁵¹ בדור באחרון המונח רץ נעלם מהמילון הזה, משהועדפו התפקידים המובעים במונחים קשר ובלם.

⁵² הצורה גמר כקריאת האשכנזים מוכרת היטב (ראה למשל פאה ה ח), כך ניקד ח"י קוסובסקי באוצר לשון המשנה שלו את צורת הנסמך שנקרתה מספר פעמים במשנה (מן הסתם על פי מסורת אבותיו). צורת נסמך זו מנוקדת בהרבה כתיב יד טובים של המשנה בפתח במ"ם - גמר). לקריאת הספרדים גמר יש לא מעט עדויות (ראה למשל בן-טולילה, מסורת תטואן, עמ' 32, וכן בר-אשר, לשונות, עמ' 152; מה שהובא בשני המקרים הנ"ל ממסורות המגרב ידוע גם מקיבוצים אחרים של בני עדות המזרח והספרדים). גם באיטליה המילה נקראה גמר בהופעותיה במשנה כעדות דפוס ליוורנו תרע"ט (ראה למשל פאה שם שם).

תרגומי שאילה של מונחים בשפות אירופה, כגון כדור רגל⁵³ (foot) (ball), כדור סל (basket ball) ודומיהם.

23. חידושים רבים נעשו כמובן לצורך העברית הכללית, שרוב הדוברים ככולם כותבים אותה ומדברים בה. פעמים שחידושן של מילים גרר חידוש של שרשים חדשים תוך התעלמות מהשורש המקורי, וכך העבירו המחדשים שרשים מגזרה אחת לגזרה אחרת. היו אנשי לשון שיצאו בחריפות נגד החידושים האלה, אבל הלשון והדוברים לא צייתו להם. הרכבת שבה נסעו הדוברים המשיכה לנסוע, והמילים שהם בראו נשתרשו בלשון המדוברת והכתובה. כאלה הן המילים גְבוּי וּמְסוּי ומהם נגזרו הפעלים גְבַהּ⁵⁴ וּמְסָה משורשי ל"י במקום מילים מהשרשים גב"ב ומס"ס הנתונים בשמות המורשים גב ומס. דוגמה נוספת היא השם יְשׁוּם והפועל יְשַׁם משורש תנייני יש"ם במקום מילה מהשורש שי"ם (או שו"ם) משורשי ע"י וע"ו. ואף שהאקדמיה החליטה על תְמוּזִין במקום גְבוּי וְהַחֲלָה במקום יְשׁוּם, החיים העדיפו את הצורות שאינן על פי הדקדוק המקובל,⁵⁵ אבל גם אותן מכיר או מכשיר הדקדוק.⁵⁶

24. דוגמה אחרת לסוג הזה של חידוש באה לא מהשטח אלא בידי אחד מגדולי העושים בלשון. היא קשורה בצמד מילים המביע הוראות הפוכות. את המילה יְצוּא חידש ביאליק כדי לתרגם את המונח הלועזי אקספורט, ונגזר ממנה הפועל בבניין פיעל יְצַא, לְיַצֵּא. יצירת השם יְצוּא הובילה לחידוש של שם חדש בשביל - העזר כנגדו - אימפורט.

⁵³ כבר הרבה שנים שעיתונאים במדורי הספורט ראו למזג את הצירוף למילה אחת מולחמת - פְּדוּרְקָל. ולימים האקדמיה ענתה אמן אחרי המנהג הזה. אף על פי שכך נוצרה מילה שאין לה משקל עברי, כדרך שאירע לצירוף מְגַדֵּל אור < מְגַדְלוֹר (הדל"ת, שנמצאת עתה בהברה פתוחה, מנוקדת כמובן בקמץ) או מְגַדְלוֹר (כך מנקד מילון אבן-שושן) בדגש בלמ"ד שספגה את האל"ף, ובמילים מלשון הדיבור - שְׁלִשְׁעַר (> שלושה שער[ים]), שִׁישִׁי שבת). כידוע, קו בולט בהגיית העברית בדורנו שבפי רבים הוא היעלמות גמורה של הכפלת עיצורים, כנוהג בעברית שרקעה אשכנזי. בכל זאת יש זימונים בודדים של מילים שעדיין שומעים בהן הכפלה בפי לא מעט מהדוברים. הדבר ידוע במקום שיש עדיין תחושה של התלכדות של שני עיצורים לעיצור מוכפל אחד, כגון פְּדוּרְקָל < פְּדוּרְקָל. המילה עדיין נהגית בפי דוברים לא מעטים kadurregel (ברי"ש מוכפלת), וכך גם בצירוף תן לו < תל לו < תלו, אני שומע בפי רבים את ההגייה tello בלמ"ד מוכפלת. (ניקדתי את התי"ו במילה תלו בצירי, שכן המילה המולחמת מוטעמת בהטעמת מלעיל, ועל כן הניקוד בצירי הוא הניקוד המתבקש, כמו ההכפלה [העיצור המנוקד בדגש חזק] במילים יְסוּבוּ, יְקָלוּ, אֲלֵה).

⁵⁴ במקום אחר ראינו שיש עדויות קדומות למעבר של גב"ב אל גב"י (ראה בר-אשר, גיבוי).

⁵⁵ ראה לעיל בסוף 14§.

⁵⁶ מעבר של פעלים ושמות מגזרה לגזרה הוא מהלך מוכר בלשון העברית מאז תקופת המקרא. עם זאת אי אפשר להכחיש את העובדה שגם תְמוּזִין וְהַחֲלָה משמשות בפי דוברים וכותבים לצרכים לא מעטים.

לצורך הזה חידש ביאליק את השם יְבוּא,⁵⁷ ונגזר ממנו השורש החדש יב"א, וממנו עלה הפועל בבניין פיעל יִבֵּא, לִיבֵּא. יש מי שסבר שהצידוק לשם יְבוּא משורשי ע"ו הוא מקבילו של השם שבמקרא יְקוּם מן קָם משורשי ע"ו.⁵⁸ זו קביעה נכונה, אבל לא הזהות במשקל עם השם יְקוּם (מן קו"ם) הביאה את ביאליק לחדש את יְבוּא. כידוע, התואר יְמִינִי שנגזר משם העצם יְמִין נשתנה כבר בעברית המקרא והפך יְמִינִי⁵⁹ בשל ההיקש אל בן זוגו שְׂמָאֵלִי.⁶⁰

25. תופעה ידועה היא שבזוגות מנוגדים של מילים עשוי האחד לדמות אליו את השני בתצורתו. פעמים שהתהליך קורה רק בזימונם של שני בני הזוג במבע אחד, כגון "וּמִצְּאִיו וּמִבְּאִיו" (יחזקאל מג 11) במקום "וּמִבְּאִיו" מן מְבוּא; "ושחמתה מרובה מצילתה" (סוכה א א), "ושצילתה מרובה מחמתה" (שם ב ב). צִילְתָּה באה במקום צִילָה בשתי הופעותיה של המילה במשנה רק בבואה עם בת זוגה חֲמַתָּה, אבל כשהיא לעצמה היא מופיעה בצורה שעל פי הדקדוק – צָלָה, כמו שמצאנו במקום אחר במשנה: "לא ישב בצילה" (עבודה זרה ג ח). כלומר במשנת סוכה משתקפת גררה בלבד,⁶¹ מה שאין כן בצורה יְמִינִי שהיא כבר צורה קבועה בכל שכבות הלשון,⁶² ואנו מדברים כאן על היקש לבת זוגה המילה שְׂמָאֵלִי. בדרך הזאת הלך ביאליק כשטבע את המונח יְבוּא בן זוגו של יְצוּא,⁶³ ובעקבות יְצוּא בא גם הפועל יִבֵּא.

קוים נוספים בעשייה בעברית החדשה

26. הנושאים שאפשר וצריך לדון בהם בתחום העשייה בלשון הם רבים ומגוונים; גם הדוגמאות המעניינות הן רבות מאוד. אבל אי

⁵⁷ ראה ויס, בשוט לשון, עמ' 63 והספרות המובאת שם בהערות 21 - 22.

⁵⁸ ראה בן-חיים, במלחמתה, עמ' 170.

⁵⁹ זו צורתו של שם התואר – יְמִינִי, יְמִינִית - בכתיב ובקרי ב-31 מתוך 33 הופעותיו במקרא, אבל בשתי הופעות הצורה היא צורת הקרי בלבד, והכתיב עוד מקיים את הצורה ביו"ד: הַיְמִינִי (יחזקאל ד 6; דברי הימים ב ג 17). מיותר לומר שבכל 13 ההופעות שמדובר במישהו משבט בְּנֵימִין – יְמִינִי, בן-יְמִינִי, בן הַיְמִינִי - נתקיימה הצורה בתנועה [ן], כי כאן הזיקה לשם בְּנֵימִין היא עיקר, ואין לה כל קשר למילה שִׁמְאֵלִי.

⁶⁰ ביאליק עצמו דיבר על הזיווג של יְבוּא עם יְצוּא (ראה ויס, שם, הערה 22; תינתן הדעת להערות של ויס על מסירת הדברים המשובשת בידי ד' פרסקי).

⁶¹ מילון בן יהודה מביא את הערך המשוחזר *צָלָה על יסוד הדוגמות ממסכת סוכה. כמה מן החדשים כבר הפכו את הצורה צָלָה שנולדה מתוך גררה לצורה קבועה, והשתמשו בה בלא סימוך לבת זוגה חֲמָה (מילון אבן-שושן מביא דוגמות מחיבורים של א' שלונסקי ושל מ' שמיר).

⁶² ולא רק במקרא (כמובא לעיל בהערה 59).

⁶³ דוגמה לצמד מילים נוסף כזה שיצא מתחת ידיו של ביאליק הוא הזוג **תקע ושקע** שהוא אימץ לצורך השימוש בתחום החשמל, במקום זכר ונקבה (נתון זה שמעתי לפני שנים מפרופ' בן-חיים)

אפשר לצאת ידי חובת כל הנושאים או להדגים את כל הסוגים במסגרת העיון הזה. מחמת קוצר היריעה אסתפק בהמשך דבריי רק במספר הערות נוספות, שיאירו כמה היבטים בעלי עניין: א. תודעת המשקל. ב. חזרה על החידוש. ג. מילים מולחמות. ד. על הארמית בעשייה בלשון. ה. נוטריקונים וגלגוליהם.⁶⁴

א. תודעת המשקל

27. אין ספק שנתפתחה התודעה המחברת בין המשקל למשמעותו. הדבר משתקף בעשייתם של כל מחדשי המילים, הן מוסדות מוסמכים, הן יחידים ובהם דוברים מן השורה. התופעה מתבטאת בלא מעט משקלים; אציין רק כמה דוגמאות: (א) מהלך בולט שנתגבש במשקל פֶּעִיל, הוא שימוש כמשקל המציין את תוארי האפשרות, כגון קָרִיא, שָׁבִיר, שְׁפִיט, וכך הולכות ונוצרות מילים רבות כגון שְׁמִיש במקום בר שימוש, אָכִיל במקום נאכל או ראוי לאכילה, ותועדה גם הצורה גְּנִיב במקום עשוי להיגנב. ויש אפילו צורה שגררה יצירת שורש חדש מנוטריקון: בְּגִיץ מן בג"ץ. עם זאת גם דרכים קודמות לא נעקרו, כגון בר שימוש (ולאו דווקא שְׁמִיש), מסתבר (ולאו דווקא סְבִיר) שעדיין משמשות.⁶⁵ (ב) גם השימוש במשקל פֶּעִלָּה בעולם המחשבים, שעל פיו נשקלו תְּכָנָה, חֶמְרָה וּלְמֶדָה הוא שהוליד את גְּנָבָה.⁶⁶ (ג) התבסס מאוד השימוש של משקל מְפַעֵל לציון מכשירים בעקבות צורות קדמוניות, כגון מְזַלֵּג ומְשַׁפֵּךְ וכך נוצרו צורות כגון מְבַרֵּג, מְגַלֵּחַ,⁶⁷ מְגַהֵץ, מְזַלֵּף, מְצַמֵּד ורבים כמותם. וגם השם מְקַרֵּר היה בפי רבים לְמַקְרֵר. (ד) בעקבות נְעוּרָת, נְסוּרָת, וּפְסוּלָת המורשות מדורות קדומים נוצרו בלשון החדשה מילים כמו נְשוּרָת.

⁶⁴ ראוי היה בהחלט לתת ביטוי לתופעות נוספות המאפיינות את העשייה בלשון, כגון (א) חידושי מילים דמויי צליל למילים לועזיות, כמו ההצעות שנדחו לתרגם את המונח פְּרוֹטוֹקוֹל בצירוף פְּרָטִי פוֹל, או שם המחלה כוֹלֶרָה בצירוף חוֹלֵי רַע. לעתים הוצעו הצעות דומות ומוצלחות יותר שהשתרשו, כגון תרגום המונח hit במילה בעברית לְהִיט (לְהִיט), שנמצאה מתאימה ונקלטה היטב בעברית. או תרגום המונח אקוואפיר במונח העברי אָקוּהָ (כמובן בהטעמת מלרע), שנחסט מהשורש קו"י (קו"ה) המשמש ב"מקווה מים"; זו הצעתה המבריקה של מלכה זמלי, מהעושות הרבה בלשון במסגרת עבודתה במזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית. (ב) שמות לועזיים שלבשו לבוש עברי ונגזרו מהם גם פעלים, כגון סובסדיה וטלפון שמהם נולדו סִבְסֵד, טֵלְפֵן. כידוע, זו אינה תופעה חדשה בלשון; השמות סְפּוֹג וְכִסִּי נשאלו מהיוונית ללשון חכמים והשתלבו במשקלים עבריים, ומהם נגזרו הפעלים סִפֵּג, וּנְסַפֵּג, בִּסָּס וְהִתְבַּסֵּס וצורות אחרות. ויש עוד נושאים אחרים שלא הוזכרו כאן.

⁶⁵ ראה עיונה המקיף והמעמיק של גדיש, שם התואר, וראה גם בר-אשר, העברית החדשה, עמ' 212 - 214.

⁶⁶ יצוין כי משקל פֶּעִלָּה הוא משקל חביב בחידושי של יונתן רוש להבעת שמות מופשטים, כעולה מספרה של אפרת, המילים (כגון עֶקְפָה = פרפרזה, שם עמ' 639, רְתֵעָה = דריכות, שם עמ' 711 והרבה כמותם), אלא שרוב המילים שחידש רוש, הגם שיש בהן מילים יפות ומעניינות, נשארו "מילים שלא התבקשו".

⁶⁷ הדוברים העדיפו על פניו את "מכונת גילוח". השם מְגַלֵּחַ מובא במילון אבן-שושן מספרו של משה שרת, משוט באסיה (עמ' 311), שראה אור בשנת תשי"ח; מן הסתם, הניקוד הוא מעשה ידיו של בעל המילון.

ברוח זו הוצעו המילים זְלוּלָת⁶⁸ ל- junk food וזְבוּלָת⁶⁹ ל- junk mail.⁷⁰

בכל המשקלים שהודגמו כאן בקשת השקיפות הוליכה את הדוברים להצמדת המשמעות למשקל. מבחינה זו העברית החדשה שונה במעט או בהרבה מהלשון הקלסית – לשון המקורות - שלא קיבעה יחס קבוע בין משקל למשמעות אלא במידה מצומצמת.⁷¹

ב. חזרה על החידוש

28. יש פעולות חידוש בעברית החדשה שהתבררו כמעשה "מיותר"; ובלשון אחר יאמר, כי התברר שהחידוש אינו אלא שידור שני ("שידור חוזר") של מה שכבר נתחדש בדורות קדומים. אבהיר את דברי בשתי דוגמאות: (א) כשנתבקשה מילה עברית למונח טיפ (tip), הציע המציע את המילה תְּשֵׁר – חידוש יפה ושקוף בגלל דמיונו למילה תְּשׁוּרָה. בפועל אינני בטוח שהוא משמש בפי נותני הטיפ ומקבליו. לפי התרשמותי הוא מהלך בעיקר בעברית של התשבצים כמו מילים אחרות, שעיקר חיותן בתשבצים ובתשחצים למיניהם. לענייננו חשוב לציין כי התברר שהשם תְּשֵׁר⁷² מצוי ביותר כבר בפיוט הקדום,⁷³ כגון "כופר משלו אתן לו תשר" (אלעזר הקליר, שבעתות לארבע פרשיות, "אשכול אוויו", שקלים שורה 25). מי שחידש את תְּשֵׁר נמצא משדר שידור שני את מה שחידשו הפייטנים. (ב) וכאשר נתבקש מונח לתרגם בו את המכשיר המספק מים קרים, ומהלך בפי כול בשמו האנגלי cooler, הציעו את המונח מִקְר, העשוי במשקלו ובדמותו של בן זוגו מַחם. אלא שלא צריך היה לחדשו, כי הוא מצוי כבר בתוספתא

⁶⁸ את המילה הזאת הציע העיתונאי המחונן אורי סלע המנוח לאקדמיה, והמוסד החליט לא לבזבז על המונח האנגלי. רוב חברי המליאה סברו שאין צורך לתרגמו ואין לבזבז עליו מילה עברית.

⁶⁹ את המילה הזאת שמעתי מאחד ממקורביי. בדברו על מבול דברי הדואר המיותרים המגיעים לתיבת המכתבים בביתו רטן ואמר: "כמה זיבולי שכל יש בזְבוּלָת ששמים לי כל יום בתיבת המכתבים!".

⁷⁰ הצורות הללו נוצרו במשקל פעולת כדי להביע 'חומרים פחותי ערך' כמו שמות מתקופה קדומה, כגון פּוּלָת, קְצוּצָת. עם זאת המשקל הזה כולל גם שמות כמו קְתוּבָת וְכוּלָת שאינם קשורים בדברים פחותי ערך (ראה העיון שנכתב על המשקל הזה בלשון המשנה (בר-אשר, מחקרים ב, עמ' 269 – 277, ובמיוחד ב-7§ בעמ' 275). מכל מקום שתי המילים - זְלוּלָת וזְבוּלָת - נותרו בפי מציעיהם בלבד.

⁷¹ האמירה שבמשפט האחרון טעונה הרחבה. אני מקווה שישתייע בידי להרחיב את הדברים האלה במקום אחר.

⁷² גם מילה זו וגם מִקְר המוזכרת להלן אינן מנוקדות בעדים של החיבורים הקדומים. אבל הניקודים המוצעים להם במאגרי המילון ההיסטורי, נראים מכוונים למה שחידשו הקדמונים.

⁷³ במאגרים של המילון ההיסטורי ללשון העברית מצויות מעל 15 הופעות של השם בפיוטים קדומים.

במשמעות זהה אם כי לצרכים אחרים: "נותנין כלי מיקר"⁷⁴ וכלי מתכות על גבי כריסיו של מת" (תוספתא שבת יז יח).⁷⁵

29. לפעמים הזהות עם מה שיצרו ראשונים מוצאת את ביטויה גם בתופעות מן הדקדוק; אפרש את דבריי בדוגמות ידועות: רבים מדוברי העברית החדשה, בני הדור הקודם, מכירים שני פעלים בבניין הַתְּפַעֵל שאינם על פי הדקדוק המקובל, מצוי בהם העיצור ב"ת בלא דגש. הכוונה לפועל הַתְּחַבֵּר בבי"ת רפה שמשמעותו 'נעשה חֵבֵר'; זו צורה מובחנת היטב מהצורה הרגילה הַתְּחַבֵּר בדגש בבי"ת (שאינו ממומש עוד בפי רוב הדוברים כדגש חזק); הַתְּחַבֵּר מציין כל חיבור באשר הוא ולא 'היעשות חבר'. הפועל השני הוא הַשְּׁתַבֵּץ בבי"ת רפה במשמעות 'אחזו הַשְּׁבָץ'. הפועל הזה נבדל באופן ברור גם במשמעו מהפועל הרגיל הַשְּׁתַבֵּץ, שעניינו 'השתלב'. לא הרי "מי שֶׁהִשְׁתַבֵּץ בעבודה" כהרי "מי שֶׁהִשְׁתַבֵּץ בעבודה". הראשון מסור לטיפולם של מנהל העבודה ולחֲשֵׁב מְשָׁלִים השכר, והשני לטיפולם של רופאים בבתי חולים. לפי ששני הפעלים הַתְּחַבֵּר וְהַשְּׁתַבֵּץ⁷⁶ נגזרו מהשמות חֵבֵר, שְׁבָץ נשמרה בהם הגיית הבי"ת הרפה שבשמות שמהם הם נגזרו, וכך נמצאת משמעותם שקופה וברורה, אף שתצורתם אינה מקובלת.

30. מחקר מסורות הלשון לימדנו שבעברית הקדומה - אולי כבר במקרא - אך בוודאי במסורות שונות של לשון חכמים שבכתב ושבעל פה ובמסורות השומרונים⁷⁷ כבר נהגו צורות כאלה בבניין פִעֵל וְנִתְּפַעֵל.⁷⁸ הנה כמה דוגמות מהמשנה: רִקַן, מְאַבְקִים, נִתְּאָכֵל, נִשְׁתַּפֶּה⁷⁹ (ולא רִקַן, מְאַבְקִים, נִתְּאָכֵל, נִשְׁתַּפֶּה). מקצת מהפעלים האלה נגזרו ממילים אחרות, כגון נִשְׁתַּפֶּה - הפועל המתאר את מי

⁷⁴ צירי בהברה פתוחה לא מוטעמת נכתב כתיב מלא יו"ד בדרך שיטה בכתבי היד של ספרות חז"ל. וכך גם כאן כל עדי הנוסח של התוספתא גורסים מיקר ביו"ד.

⁷⁵ לאחרונה חידשה האקדמיה את המונח מְרוֹן מהשורש רו"י כמו מְקַשֵּׁן מהשורש קש"י (ראה דף לְמוֹךְ לְשׁוֹךְ מֵס 85, בְּאִקְדָם גיליון 42 [כסלו תשע"א], עמ' 42) כדי לתרגם את המכשיר שיש בו גם מַחֵם וגם מִקְר.

⁷⁶ שתי הצורות מתועדות במילונים, למשל מילון אבן-שושן הביא את הצורה הראשונה כהוראה ג של הַתְּחַבֵּר בבניין התפעל וציין: "בדיבור בהיגוי ב' רפויה, כאילו בניין התפעל", והדגים: "ילדי השכנים הַתְּחַבְרוּ מהר מאד" (ניקד את החי"ת בפתח, אף שהבי"ת אינה דגושה). ולצורה השנייה העמיד ערך נפרד: "הַשְּׁתַבֵּץ [בלשון הדיבור]... קבל שבץ". גם כאן ניקד את האות שלפני הבי"ת [ניקוד מוטעה] בפתח.

⁷⁷ ראה בן-חיים, עואנ"ש ה, עמ' 82 – 83 (בניין פיעל "קל העין"), 84 – 85 (נתפעל [נפעל] "קל העין"), ומורג, שומרון ותימן.

⁷⁸ ראה בר-אשר, מחקרים ב, §§ 17-24 עמ' 13 – 19.

⁷⁹ ראה שם.

שהיה שוטה והחלים; זו צורה שנגזרה ככל הנראה מהבינוני-שם התואר שְׁפוּי.⁸⁰ וכן הפועל מְאַבְּקִים שעניינו פיזור אָבֶק על אילנות, שנגזר כנראה מהשם אָבֶק.⁸¹ אך מצויים בשני הבניינים גם פעלים אחרים שלא נגזרו משמות או מתארים. בעצם מדובר בבניינים פִּעֵל (פִּעֵל)⁸² וּנְתַפְעֵל בלא דגש בעי"ן הפועל, שהם בני הזוג (או החלופות) של הבניינים הידועים פִּעֵל וּנְתַפְעֵל הרגילים, שהעיצור השני שלהם מוכפל (דגוש בדגש חזק).⁸³ כך הוא הפועל נְתַאֲכֵל, הנאמר על קרבן שאוכל על ידי האש. בין כך ובין כך גם בעברית העתיקה וגם בעברית החדשה מצויות צורות זהות בבניין נְתַפְעֵל/הִתְפַּעֵל⁸⁴ לא דגוש בעה"פ. לענייננו ולעיוננו כאן, לא גורמי צמיחתן של הצורות ולא היקף התופעה בשתי התקופות עיקר, אלא הזהות הדקדוקית המשתקפת במה שעשו דוברי הלשון בשני הזמנים היא העיקר בבירור הזה.

31. הבאתי את שתי המילים תְּנַשֵּׁר וּמְקַר ואת שני הפעלים הִתְחַבֵּר והִשְׁתַּבֵּץ כדי להראות את חיותה של העברית בימינו. שני השמות מראים שדוברי העברית, שאינם נטועים מעבר לים ומעבר לאוקיינוס וחושם הלשוני מפותח, יש בהם כוח מדמה של מילה לחברתה בכל הקשר נתון, והם מסוגלים ליצור מונח מוצלח ברוח לשון המקורות ובדקדוק עברי ראוי. שבח הוא להם שהתמצאותם בלשון העברית ובכלליה הביאה אותם ליצור צורות כשהם מכוונים למה שכבר יצרו הראשונים. גם גזירת שני הפעלים הִתְחַבֵּר, הִשְׁתַּבֵּץ משמות עצם, ושמירת הזיקה לשמות חֵבֶר וּשְׂבָץ בהגייה חוככת של הבי"ת היא מהלך ידוע בלשונות ובמיוחד בלשונות מדוברות. וגם בזה נמצא מהלך שהוליד צורות דקדוק דומות או זהות בשתי תקופות של העברית כלשון חיה.

ג. מילים מולחמות

⁸⁰ ראה בן-טולילה, לשון המשנה, עמ' 52, 77 (הערה 330), 126.

⁸¹ ראה בר-אשר, איטליה, עמ' 70, הערה 161.

⁸² במסורת שומרון הצורה בעבר באה בתנועה [a] בעיצור הראשון (ראה בן-חיים, שם).

⁸³ ראה בר-אשר, מחקרים ב, שם.

⁸⁴ ההבדל בין נְתַפְעֵל של לשון חכמים (כגון נְתַאֲכֵל, נְשַׁתְּפָה) להִתְפַּעֵל (הִתְחַבֵּר, הִשְׁתַּבֵּץ) של העברית החדשה הוא שולי בהקשר הזה.

32. אי אפשר להכחיש את עובדת קיומן של מילים מולחמות בעברית החדשה, כגון דַחְפּוֹר, רַמְזוֹר, זַרְקוֹר, מַגְדָּלוֹר, עַרְפִּיחַ ועוד.⁸⁵ התופעה ידועה כבר מהעברית הקדומה. המקרא מעיד עליה במקום שמופיע צירוף סמיכות בארמית ותרגומו לעברית. אנשי יעקב עושים גל אבנים,⁸⁶ לבן קורא לגל יַגְר שְהֵדוּתָא ויעקב קורא לו גַלְעָד.⁸⁷ כידוע, התופעה הייתה רווחת מאוד במקרא בשמות פרטיים, כגון יַרְבֵּעַם, פְּדָהצוֹר ועֵמִישַׁדִי, אך הייתה נדירה מאוד בלשון הכללית. וכשם שבמקרא התופעה היא שולית ונדירה בלשון הכללית, כך הם הדברים גם בלשון חכמים, מצויות בה אך מעט מילים מולחמות. דוגמה יפה היא הצטרפות שתי המיליות מַה + שָׁ + הכינוי הוא למילה אחת – מִשְׁהוּ. זו משמשת כשם עצם לכל דבר, ואפשר גם לספור אותו כפי שמצאנו בבבלי: "גובהה עשרה טפחים ורוחבה ששה טפחים ושני משהוין" (עירובין פז ע"א).⁸⁸ וכך הוא גם בעברית שלנו; תופעת המילים המולחמות מצויה במידת מה. ויש שהיא קשורה בתרגום מלועזית של צירוף בן שתי מילים.

33. אכן בימינו נתחדשו דַחְפּוֹר ורַמְזוֹר ומילים אחרות כפי שציינו לעיל. ויש גם צירופים של מילית ותואר פועל כמו הרצף עַד כָּאן, שהוליד את הפועל עֲדָכֵן, וצורות נוספות – עֲדָכֵן, עֲדָכְנִי ועוד. ומצאנו גם הלחמה של שתי המיליות מֵן וְעַד, שיצרה את השם מְנַעַד (מְנַעַד) בתחום המוזיקה. מילה מולחמת שמהדהד בה המבטא המהלך היא מְדַרְחוֹב (ושמעתי גם את ההגייה מְדַרְחוֹב⁸⁹), שבה הולחמו מְדַרְכָּה בכ"ף ורְחוֹב בחי"ת למילה אחת, בשל שיתוף של שני הגיים זהים בשתי המילים – [r] ו-[x],⁹⁰ בידי מי שהוגה את שני העיצורים חי"ת וכ"ף הגייה אחת.⁹¹ בדרך דומה נולדה המילה בּוֹחֵק כהלחמה של

⁸⁵ רובן ככולן משמשות בלשון החיה.

⁸⁶ "ויאמר יעקב לאֶחָיו לקטו אבנים, ויקחו אבנים ויעשו גל" (בראשית לא 46).

⁸⁷ בראשית שם 47.

⁸⁸ הצירוף "ושני משהוין" מצוי שם עוד פעם. במילון אבן-שושן הובאו שתי מובאות מהעברית החדשה, ובהן צורת הרבים במ"ם סופית: "משהוים".

⁸⁹ זה הניקוד המובא במילון החדש של אבן-שושן.

⁹⁰ אגב בדרך דומה נוצרה המילה חֲכָמוֹר (= חכם+חמור); משותפים לשתי המילים העיצורים כ"ף רפה ומ"ם בראשונה וחי"ת (בהגייה חיקית ככ"ף חוככת) ומ"ם במילה השנייה (ראה אורנן, חידוש מילים, עמ' 98).

⁹¹ שמתו לב שלא מעט מיודעי ההגייה של חי"ת לועית הוגים את המילה בחי"ת לועית, אף שטעם ההלחמה נפגם מאוד.

בוֹכָה + צוֹחֵק.⁹² עם זאת לא מעט מילים מולחמות נשארו בגדר הצעה ערטילאית. אציין אך שתי דוגמות כאלה, כאשר צץ המושג שמאפיין את הדור שלנו high technology, היו שתרגמוהו ב"טכנולוגיה מתוחכמת",⁹³ והאקדמיה ללשון הציעה את הצירוף "טכנולוגיה עילית", וזה נתקבל על ידי כמה מהנזקקים למונח. אבל לא זה ולא זה יכלו להתמודד עם המונח המקוצר הייטק. כשהמונח הנ"ל עמד לדיון באקדמיה שלח לי אחד החברים מכתב, ובו הציע את המונח המולחם טְכָרוֹם,⁹⁴ העשוי להיתפס כשם עברי משורש מרובע. עניתי לו שהצעתו יפה, אבל ההייטק כבר גבר עליה, וספק אם הצעתו תתקבל ותשתרש. כזה הוא המונח שְאָבֵק שהציע הלל הרשושנים בתשבציו לפני עשרות בשנים. זה שם מולחם מהפועל שָאָב ומהשם אָבֵק ששני העיצורים אל"ף ובי"ת משותפים להם.⁹⁵ יש מי שיגיד שמדובר במונח מוצלח, אבל המילה הייתה חיה רק בתשבציו של מחדשה בימים עברו, ושם היא גם מצאה את מותה. הלשון המהלכת העדיפה על פניה את הצירוף שוֹאֵב אָבֵק.⁹⁶

ד. על הארמית בעשייה בלשון

34. במחקר מקיף שראה אור כלפני חמש עשרה שנה נחקר "מקומה של הארמית בעברית החדשה".⁹⁷ בין השאר נידונו שם שני תפקידים בלשניים שהיא מילאה וממלאת בעברית שלנו מאז תחיית הדיבור העברי:⁹⁸ התפקיד הבלשני הראשון: מקומה של הארמית בכפלות בעברית החדשה. כידוע, כפלה היא שימוש בזמן אחד ובשפה אחת בזוג מילים משתי לשונות - אחת מקור ואחת תרגום. יש בה בעברית שלנו זוגות מילים רבות כאלה, האחת היא מילה עברית והשנייה היא

⁹² לאחרונה מצאתי את המילה כתובה ברשימה של מנחם בן "האדם הבוחק" (מעריב, מוסף ספרות, ט באייר תשע"א; 13.5.2011, עמ' 27): "כל זה הופך את קובי אריאלי לליצן מצחיק-עצוב. מה שקרוי "בוחק" (בוכה-צוחק) מוצלח."

⁹³ כך שמעתי מפרופ' חיים הררי, שהיה בעבר נשיא "מכון ויצמן" ברחובות.

⁹⁴ אהרן אמיר המנוח הוא בעל ההצעה הזאת.

⁹⁵ כמו דְחָפוֹר שמבוסס על הפעלים דָחַף וּחְפָר ששני העיצורים חי"ת ופ"א משותפים להם. אציין כי כאשר חידשו בבנק דיסקונט את המונח כְסָפֵר לתרגום של ה-teller (הקופאי בבנק), שמעתי מפקידים אחדים בבנק שני הסברים ששמעו בשם המציעים: א. קָפָף + רָ, כמו סמרטוט (סמרטוט + רָ). ב. שזו מילה מולחמת משם ופועל: קָפָף + סָפֵר, ששני העיצורים סמ"ך ופ"א רפה מחברים אותם למילה אחת.

⁹⁶ פרשה לעצמה היא מילים שכל חייהן הן בתשבצים; רבות מהן אינן עולות לשימוש בחיים כלל. הרצאה מעניינת ומלומדת על העברית בתשבצים נתנה אסתר גולדנברג בכינוס על הלשון העברית ולשונות היהודים, שארגן החוג ללשון העברית באוניברסיטת בן-גוריון בבאר שבע בחודש תמוז תשנ"ט. מטעמים השמורים עמה הרצאתה לא נתפרסמה.

⁹⁷ בר-אשר, הארמית.

⁹⁸ ראה שם, עמ' 57 – 62.

תרגומה בארמית.⁹⁹ פעמים הרבה שהלשון מקבעת בכפלה שני גוני משמעות. על פי הרוב, המילה העברית מציינת את ההוראה הבסיסית או את המשמעות הכללית שהיא המקורית, והמילה הארמית מציינת גוון מיוחד של המשמעות שהתבקש בלשון החיה. יש בעברית שלנו מספר רב של כפלות כאלה. למשל קִיץ העברית ממשיכה לציין בעברית את העונה החמה, וקִיט הארמית עברה לציין את העונג והמנוחה של העונה הזאת. ומשנתקבעה ההוראה הזאת נוצרה המילה קִיטָנָה, ולא הייתה עוד כל מניעה לומר גם "קִיט חרפִי". וכך בזוג שְׂאֵלָה וּשְׂאֵלְתָא. שְׂאֵלָה העברית משמשת בהוראה המקורית הכללית, לעומת זאת שְׂאֵלְתָא, יוחדה לשאלה פורמלית בדיונים במוסדות השלטון או בגופים אחרים. המציג את השאלתא מבקש מבעל הסמכות מענה מוסמך ומחייב לשאלתו. עוד כפלה הוא הזוג צְפוּרְן וטוּפְרָ. ציפורן העברית נשארה בהוראתה המקורית, וטוּפְרָ הארמית קיבלה צורה עברית - טוּפְרָ - ומציינת את ציפורניהם (המאיימות) של בעלי חיים. ואזכיר גם את הזוג הוּצִיא וּנְפִיק או הַנְפִיק. הוּצִיא העברי משמש בכל מקום שיש הולכה מהפנים החוצה, אבל נְפִיק והַנְפִיק משמשים להוצאה לאור של בולים, של מטבעות ושטרות ושל מניות ואיגרות חוב לבורסה. וכאמור, הדוגמות הן רבות.

35. התפקיד הבלשני השני שהארמית ממלאת בעברית החדשה, הוא אספקה של מיליות כדי לתרגם תחיליות מהאנגלית ומשפות אירופיות אחרות – קדומות וחדשות. למשל המיליות קִדָם וּבְתֵר (ויש הוגים בְתֵר), נשאלו כדי לתרגם בהן את התחיליות post-ו pro-, כמשתקף בצירופים קִדָם-מקראי, בְתֵר (בְתֵר)-מקראי. והתחיליות חֵד, תְתֵל מתרגמות את התחיליות tri-ו mono-, כמו במילים חֵד-גוֹנִי (ובתיבה אחת: חֵדְגוֹנִי), תְתֵל-אופן ועוד. וכך גם התחילית תֵת - כמו במילה תֵת-תקני ועוד - שעלתה כנרדפת תרגום של sub.¹⁰⁰ מי שיידרש

⁹⁹ פעמים שיש אפילו שְלִשָּׁה של מילים (ראה למשל מה שנכתב להלן בהערה 102).
¹⁰⁰ מיותר לומר שלא כל התחיליות בעברית החדשה הן מהארמית, יש גם מיליות עבריות מקוריות שמשמשות כתחיליות, כגון אֵי שבצירופים אֵי-נחת, אֵי סדר, שהיא גלגול של אֵי (>אֵין) הידועה מהצירוף "אֵי אפשר" של לשון חז"ל; וכן טְרוּם – צורת הכתיב של המילה הרגילה טְרָם שנקרתה פעם אחת בפסוק מהמקרא: "בטרום (קרי: בְטָרָם) יכיר איש את רעהו" (רות ג 14) – כמו בביטויים טרום-מהפכני, טרום-מודרני.

למילוניו של ראובן אלקלעי ימצא שם עשרות מילים בעלות תחיליות שנקלטו ומילים כאלה למכביר שלא נקלטו.¹⁰¹

36. בבחינה נוספת של שני התפקידים הנ"ל שהארמית ממלאת בעברית החדשה, מצאתי הבדל ברור ביניהם בממד הדיאכרוני. אפרש את דבריי: שאילת נרדפים ארמיים שסיפקו כפלות בעברית - כמו שאילתן של הרבה מילים אחרות וביטויים רבים מהארמית שלא לצורך יצירת כפלות דווקא - כגון השורש שד"ר, שנגזרו ממנו תְּשָׁדִיר, שְׁדִיר וְשָׁדְרָן ועוד, והמילים דָּיֵל, דְּוָשָׁה, חֲבָרוּתָא, נְפָקוּת ועוד - הייתה מעשה מצוי ורווח בדורות הראשונים של תחיית הדיבור העברי. שכן רבים מהמחדשים ידעו את הארמית שבמקורות היהודיים ושאו ממונה מלוא חופניים מילים ושרשים כדי למלא חסרים בעברית.¹⁰² בימים ההם גם מספר דוברי העברית עדיין היה מצומצם, ומילה שנשאבה מהארמית סיכויי קליטתה היו הרבה פעמים גדולים ככל מילה עברית שנשאבה מהמקורות או חודשה. לעומת זאת היום מיליוני אנשים דוברי עברית וכותבים אותה, ורבים מהם יוצרים בה חידושים, אבל רובם מנותקים מלשון המקורות הכתובים עברית וכל שכן מהמקורות הכתובים בארמית היהודית לסוגיה. על כן אפשר לומר שבעשרות השנים האחרונות תהליך השאיבה והשאילה מהארמית נתמעט ולמעשה נבלם. וממילא אין לצפות כמעט להופעה של כפלות חדשות בלשון שלנו, שאחת מהן היא ארמית.¹⁰³ לעומת זאת התחיליות כבר נשתרשו ואיש אינו חושב שהן מילים זרות. יתרה מזאת, הצורך בתחיליות אינו קטן אלא גדל ומתעצם בשל ההצפה של הלשון במילים זרות מרובות תחיליות, ועל כן אפשר לראות שעושים בתחיליות הארמיות – כמו בתחיליות העבריות¹⁰⁴ - שימוש מרובה

¹⁰¹ למשל בספרו מלון עברי אנגלי שלם, רמת-גן מהדורת 1970 מביא אלקלעי מעל עשרים צירופים הפותחים בתחילית קָדַם, כגון, "קָדַם אֲזַנְיָתִי", "קָדַם כְּתָבִי", שנשארו צפונים שם וכמעט שאיש לא פגשם. באלה הפותחים בתחילית אֵי הביא מעל 70 צירופים, ביניהם כאלה שנשתרשו וידועים בעברית שלנו, כגון "אֵי אֲמוֹן", "אֵי דִיִּיק", לעומת "אֵי רְאִיִּית", "אֵי מוֹחֲשׁוֹת", "אֵי שְׁנָה", שרוב דוברי העברית לא שמעו. גם רשימת חידושי של אלקלעי שריכז רפי ויס (ויס, בשוט לשון, עמ' 128 – 132) כוללת אך מילים בודדות שנקלטו, כגון מְפָתוּח (= עשיית אינקס), תַּחְקִיר, תַּקְצֵב, היתר נשארו הצעות מתות.

¹⁰² ראה בר-אשר, הארמית, עמ' 26 – 57.

¹⁰³ אפשר לראות שהאנגלית מחליפה את הארמית בהופעת כפלות בעברית. לא אדרש לעניין הזה כאן, אסתפק בהערה קצרה על שתי מילים לועזיות שהן מילה אחת מצד מוצאן ומהוות יחד עם מילה עברית שְׁלֶשָׁה בלשוננו. תחילה נכנסה לעברית המילה הזרה פרוטקציה, ושימשה עם השם העברי הַגְּנָה ככפלה. אחר כך נכנסה המילה הזרה פעם נוספת בצורתה האנגלית – פרוטקשן – וזו משמשת בגוון משמעות שונה. ואין הדברים מצריכים פירוש.

¹⁰⁴ ראה למשל את הנאמר לעיל בהערה 100.

ונמשך. דומה אני כי רבים מאלה שיצטרכו לתרגם את הצירוף post war, יעדיפו את הצירוף בעל התחילית "בתר-מלחמה" ולא את הצירוף בלא התחילית "לאחר המלחמה". ואם חשיבתם הלשונית של המתרגמים היא בשפה אירופית, הם יעדיפו לומר "בתר-מלחמתי". לאחרונה גם שמעתי את הצירופים "תלת מגמתי" ו"תלת יעדי" ולא "בעל שלוש מגמות" או "בעל שלושה יעדים" וכיוצא בהם.

37. אם כן הבא לדבר על שני התפקידים הללו שהארמית ממלאת בעברית החדשה – הכפלות והתחיליות – צריך לשים לב שיש הבדל כרונולוגי בהיקף השימוש בהם, אחד שייך למה שקרא ויליאם פ' אולברייט "עברית חדשה ארכאית",¹⁰⁵ ואחד פועל ביתר שאת בעברית המהלכת בשני הדורות האחרונים. בנושא זה אפשר לחלק את מאה ושלושים שנות העברית החיה לשתי תקופות משנה שוות באורכן פחות או יותר. חדירתן של מילים ארמיות לעברית החדשה והופעתן של כפלות שאחת מהן ארמית שייכות יותר לתקופת המשנה הראשונה, לעומת זאת השימוש בתחיליות שנשאלו מהארמית נעשה מובהק יותר בתקופת המשנה השנייה.

ה. נוטריקונים וגלגוליהם

38. תופעה ידועה שצמחה בעברית בדורות קדומים היא כתיבת מילים נפוצות בקיצורים, היינו כתיבת האות הראשונה של המילה במקום המילה כולה. בהקשר הזה נוצרה כתיבתם של הרבה מילים בראשי תיבותיהן בלבד. כך נוצרו צירופים כמו הקב"ה, להד"ם, הנ"ל ודומיהם. התופעה רווחת כידוע גם בלשון ימינו. למדנו להבחין בין ראשי תיבות, שבהם נקראות האותיות בלבד - כגון מ"פ (יש כותבים מ.פ.) וש"ג, הנקראות מ"פ פ"א ושי"ן גימ"ל - ובין נוטריקונים, היינו ראשי תיבות הנקראים כמילים רגילות, כמו במילה תְּנַךְ, וממנה נגזר שם התואר תְּנַכִּי, ובמילה חֶז"ל וממנה גזרו את חֶז"לִי. וכבר נידון הנושא בהעמקה רבה בידי אורי תדמור.¹⁰⁶

¹⁰⁵ זוכר אני היטב כי במושב הפתיחה של הקונגרס העולמי הרביעי למדעי היהדות, שהתקיים בקריית האוניברסיטה העברית בגבעת רם בקיץ תשכ"ה (1965), נשא פרופ' אולברייט דברי ברכה בשם המלומדים מחוץ לארץ. הוא הזכיר את העובדה ששהה בשנות העשרים של המאה העשרים בארץ, ואף יודע הוא לדבר עברית חדשה, אלא שראה שחלו בה שינויים ארבעים שנה אחר כך, ואמר: "אדבר אנגלית לפי שהעברית שבפי היא עברית חדשה ארכאית". הייתה זו אמירה מוגזמת, אבל מי שייאחז בה, יוכל למצוא לה מעט צידוקים.¹⁰⁶ ראה תדמור, הנוטריקונים (יש בו בעיון הזה דיון יסודי בסוגיה זו) וכן בר-אשר, חרושת, עמ' 14 – 15.

39. אין ספק שנתרבה ומתרבה השימוש בראשי תיבות ובנוטריונים בעברית החדשה, לשון הצבא מלאה ראשי תיבות, כגון סמ"פ, הנקרא סמ"ך, מ"ם, פ"א, מ"כ המבוטא מ"ם כ"ף, וגם בלשון הכללית מרובים ראשי התיבות, כגון ש"ב, המבוטא שי"ן בי"ת; ולפעמים אפילו מוצאים ראשי תיבות שנכתבות באותיות עבריות ונקראות באנגלית, כגון י.ב.מ אבל קוראים אותו I.B.M., וכן כותבים ד.ד.ט. וקוראים D.T.T.¹⁰⁷ ומרובים ביותר הנוטריונים החדשים, כגון מִנְפָּ"ל; ונגזרו ממנו צורות אחרות, כגון צורת הנקבה מִנְפָּ"לית, והתואר מִנְפָּ"לי, והשם המופשט לציון המקצוע והמעמד מִנְפָּ"לות. יש באלה גם צורות ששינו את הדקדוק, כגון שֶׁבֶ"כ, ח"כ, מ"כ, רִס"פ ועוד בעיצור דגוש (סותם) בסוף המילה.¹⁰⁸

40. היו שהציעו לכתחילה יצירת מילים הבנויות על עקרון הנוטריון, כגון לַעֲלֵן (= לא עם לא נגד) לתרגום נויטרלי,¹⁰⁹ לַבְּלַח (= לא א בשר לא חלב) כמונח עברי במקום המילה שנכנסה מיידית פרווה (פארווע). שתי המילים האלה לא נקלטו בלשון. עם זאת כאן וכאן היו יצירות מוצלחות מאוד, שמלכתחילה ניטלו מהן הגרשיים או נשמטו מהם במשך הזמן, כנוטריון תַּפּוּ"ז במקום "תפוח זהב",¹¹⁰ מילה שהייתה לתפוז בלא גרשים, ומהדהדת בה המילה פֶּז. ואחר כך נגזר ממנה גם שם הצבע תַּפּוּ"ז.¹¹¹ כזאת היא הדרגה הצבאית סִמָּל שמלכתחילה נבנתה כראשי תיבות (= סגן מחוץ למניין).¹¹² כזה הוא הצירוף "דין

¹⁰⁷ הקיצור הזה חזר לשימוש בשנים האחרונות בשיח על קליטת העולים בשנות החמישים, בהתרסה על קולטי העולים שריססו אותם בנמל חיפה בד.ט.ט.

¹⁰⁸ ברור שבדרך זו נשמרת שקיפות המילים שמהם מורכב הנוטריון, שכן בהגיית הנוטריון נשמר העיצור הסותם (הדגוש), הפותח את המילה האחרונה. לא כך נהגו הדורות הקודמים בדרך כלל. למשל בהצטרפות שלוש המילים תוֹרָה נְבִיאִים קְתוּבִים לראשי תיבות הנהגים כנוטריון הכ"ף נהגית כחוככת – תִּנְךְ וְלֹא תִנְךְ. עם זאת, ראוי לציין כתיב והגייה אחרת של מילה זו. בפי חכמים בני צפון אפריקה התנ"ך היה נקרא בשם העתיק "עשרים וארבעה (או כ"ד) ספרים" כמו בקיבוצים אחרים. כאשר הגיע לשם השימוש בנוטריון תנ"ך היו שכתבו אותו בדגש בכ"ף הסופית (תנ"ך), ואף הגו אותה ככ"ף סותמת (דגושה).

¹⁰⁹ החידוש הוא של א' בן-יהודה (ראה יוסי, עמ' 31 והספרות המצוטטת שם)..

¹¹⁰ אורנו, חידוש מילים, עמ' 99 סבור בניגוד למחדש המילה, שאין כאן ראשי תיבות, שכן המילה תַּפּוּז מכילה חלק מהמילה תַּפּוּח. אין זו טענה של ממש, שכן בראשי תיבות מצרפים לעתים יותר מאות אחת של התיבה, כגון רשכבה"ג = רבן של כל בני הגולה (מהמילה האחרונה שולבו שתי אותיות), יאלמ"ס = יש אם למסורת, יאלמ"ק = יש אם למקרא (בשתי אלה שולבו שלוש האותיות הראשונות של המילה האחרונה). ובזמן החדש מצויות צורות כאלה לרוב, כגון ארה"ב = ארצות הברית (לעתים גם נשמע הנוטריון אֶרֶה"ב), מפח"ש = מפקדת חילות [ה]שדה. מנכ"ל = מנהל כללי. מנדלי מוכ"ס (=מוכר ספרים).

¹¹¹ ראה אבינרי, יד הלשון, עמ' 622 – 623, הוא ציין שם שהוא עצמו חידש את המילה בשנת תרצ"ב. יש מן האמת בדבריו של אבינרי שכתב שם: "תפוז... הרבה מן החדוש יש בה, שכן נוכל לראותה לא רק כנוטריון של תפוז" כי אם גם כשם עצם משורש פז... כדרך שד"ר – שליח דרבנן או שדר [= שְׁדָר] משורש שדר".
¹¹² ראה קוטשר, מילים, עמ' 72, ובמיוחד התוספת החשובה בעמ' 116-117.

וחשבון" שהיה לדו"ח, ונכתב בלא גרשיים דו"ח (אך הרבה דוברים¹¹³ הוגים את החי"ת ככ"ף ומבטאים את המילה דוח [הנהגית dox]. ההגייה בלא פתח גנובה היא מוזרה ותמוהה, שכן אפילו במילים ערביות שאין בהן פתח גנובה מפיקים דוברי העברית פתח גנובה בהגייתן. למשל את שם המשפחה אַלְמַלִּיחַ [al-malih] הוגים אַלְמַלִּיחַ [al-mali'ax]).¹¹⁴ המילה דו"ח התקדמה שלב נוסף כשנגזר ממנה הפועל דו"ח/דו"ח.

41. גזירת פעלים ממילים שהן נוטריקונים - כמו הפועל דו"ח/דו"ח - היא מועטה ביותר. רבים עוד זוכרים את הנוטריקון מְרִ"ץ כשם מפלגה, שממנו גזר פוליטיקאי בעל לשון את הפועל המריץ והומרץ במשמעות "קיבל את ההשקפות של מפלגת מר"ץ", בהכרזו "יומרץ"¹¹⁵ רבין,¹¹⁶ כלומר יקבל את דעותיה של מפלגת מר"ץ. אבל זו הייתה יצירה לשעתי השייכת להיסטוריה הפוליטית ולארכיאולוגיה הלשונית. דוגמה לנוטריקון נוסף שנולד בדור האחרון הוא יחצ"ן (יחצן) שבנוי מראשי התיבות של יח"צ (=יחסי ציבור) והסופית -ן, המציינת בעלי עיסוק מסוים, וכך נוצר גם שם "המקצוע" יחצנות. מהשם יחצן נגזר הפועל יחצן, ליחצן. ובדור האחרון מוכרים ראשי התיבות סמ"ס (הנקראים כאותיות באנגלית s.m.s.),¹¹⁷ ומהם נגזר הפועל העברי סמס, לְסַמֵּס. רק מעטים משתמשים בשם החדש מְסָרוֹן ובפועל לְמַסְרֵר.¹¹⁸

דברי חתימה

43. צריך להדגיש עובדה אחת: למעלה משבעים שנה בתקופה הראשונה של מאה ושלושים השנים האחרונות עשו בלשון יחידים רבים, ובהם סופרים ועיתונאים וכותבי פניות לשון וטורים בעיתונות וכותבי ספרי דקדוק רבים. בשני הדורות האחרונים נתמעטו או נעלמו

¹¹³ או ליתר דיוק רוב הדוברים.

¹¹⁴ גם את שמו הפרטי של רב-המחבלים, הנודע לשמחה, וְדִיעַ (Wadi') חדאד, הגו דוברי העברית בפתח גנובה וְדִיעַ (Wadiya').

¹¹⁵ ברור שזה שורש לעצמו שונה מהשורש מר"ץ הנוטה בנפעל (נְמַרְץ - מי שהוא בעל מְרִץ) ובהפעיל ובהופעל (המְרִיץ הוא מי שמעניק מְרִץ או מי שמזרז את מישהו, והסביל שלו הוא הומרץ). מדובר אפוא בשני שרשים הומופוניים ולא בשורש אחד.

¹¹⁶ לפי מיטב זיכרוני יוסי שריד; מי שהיה חבר הכנסת וממנהיגי מר"ץ, הוא שטבע את הסיסמה "יומרץ רבין", ואחר כך ראה לומר בשמחה "הומרץ רבין"...

¹¹⁷ כמו יב"מ שנקרא I.B.M. (כפי שצוין לעיל ב-39§).

¹¹⁸ יש דוגמות נוספות בלשון הדיבור ובלשון החיילים. ואכמ"ל.

כמעט כותבי טורי לשון בעיתונות.¹¹⁹ רוב היחידים העושים בלשון הם היום הדוברים והכותבים עצמם, ורבים מחידושיהם נשארים עלומי שם. אלה נמצאים בכל מקום בארץ, לא רק בתל-אביב ובירושלים "ערי התרבות" או "ערי הבירה" השונות כל כך זו מזו, אלא בכל מקום. למשל החידוש הנאה צֶהְלוּלִים, לציון קולות השמחה (קולות ה"לו לו לו") הנשמעים בחתונות ובאירועים שמחים אחרים של יוצאי ארצות צפון אפריקה, הוצע בידי תושב העיר שדרות, והתקבל על ידי האקדמיה ללשון.¹²⁰

44. לסיכום, העשייה בלשון בזמן החדש היא מרובת צדדים ומרובת עושים. חקירתה היא משימה נכבדה ואולי אפילו כבדה. וספק אם אדם אחד יכול לתאר את כל מה שנעשה בה תיאור מלא. כל שבאתי לעשות במקום הזה ובשעה הזאת, הוא להעיר הערות אחדות על היבטים שונים שלה, במיוחד במאה ושלושים השנים האחרונות מאז החל מתחדש הדיבור העברי במוצאי המאה התשע עשרה.

45. התמקדתי בעיקר בעשייה באוצר המילים, אך הבאתי גם ענייני דקדוק, אם כי במידה מצומצמת יותר. אפילו באוצר המילים ובמשמעויותיו יש לא מעט היבטים נוספים שלא הוזכרו כלל.¹²¹ דומה אני כי במה שנאמר כאן יש לא רק תיאור היבטים של העשייה עצמה, אלא גם ביטוי לפועלם של רבים ולעשייתם של ועד הלשון העברית ושל האקדמיה ללשון העברית. לא תמיד נודע - ואם נודע לא נתפרש שם העושה - בין שמדובר ביחידים¹²² בין שמדובר במוסד מהמוסדות הנ"ל. הדבר החשוב בעיניי הוא שנשמעים כאן היטב הדים לפעילות

---

¹¹⁹ אמנם קיימים באופן סדיר פינות הלשון "רגע של עברית" ברשות השידור ו"באופן מילולי" בגלי צה"ל; את הראשונה מובילה הלשונאית המוכשרת רות אלמגור רמון, ואת השנייה כותב ומשדר האיש המחויב מאוד ללשון התקנית במסירות ובאהבה, אבשלום קור. הטור "הזירה הלשונית" של רוביק רוזנטל אינו עוסק בהכוונת הלשון אלא בתיאור של ממצאים - הוא מציג ומבאר מילים וביטויים, לא מעט מהם הם לשונות עגה, רובם ככולם צמודי אישים ומאורעות. יש עוד כל מיני טורים בעלי תפוצה מצומצמת לקהלים שונים כ"פינת הלשון" המופצת בין משפטנים שכותבת אותה שופטת מוכשרת ויודעת עברית. פינה שיש בה תיקוני לשון וענייני לשון אחרים.
¹²⁰ מר חיים עוליאיל, איש שדרות, הוא שפנה לאקדמיה והציע את המונח הזה. אציין שד"ר מאיר נזרי, חוקר המנהג של יהודי דרום מזרח מרוקו (במחוז תאפילאלת), אמר לי שרבי שלום אביחצירא (שהיה יליד מלאח תאפילאלת ושימש שנים רבות רבה של הקהילה היהודית בעיר קולומב-בשאר בדרום מערב אלג'יריה עד חיטול גולת אלג'יריה בשנת 1962) תרגם את המילה "זגארית" קולות השמחה שאנו מדברים עליהם במילה עברית אחרת - הֶלְהוּלִים. נזרי מסר לי שהוא עצמו מדבר על הנושא הזה בספרו, קהילות תאפילאלת סג'למאסה, הרואה אור בקרוב, ירושלים תשע"א, עמ' 622 - 624. לדבריו הוא כותב שם "צהלוּלִים שמחה" בעקבות החידוש שהאקדמיה סמכה את ידה עליו, אבל מזכיר גם את הצירוף "הלהולי שמחה", ומצטט את הביטוי "קול והלהול" שהובא בספרו של ר"ש אביחצירא, מליץ טוב, ירושלים תשל"ג, בקטע הכלול אצלו בעמ' קס"ד - קס"ה).
¹²¹ ראה למשל מה שהובא לעיל בהערה 64.

¹²² באשר לדורות הראשונים יש כמה וכמה עבודות חשובות, כגון אבינרי כיבושי העברית; ויס, בשוט לשון.

הענפה שהחזירה את העברית לחיים מלאים זה עשרות בשנים
והפכה אותה לשון אם למיליוני דוברים.

רשימת הקיצורים

אבינרי, יד הלשון = י' אבינרי, יד הלשון: אוצר לשוני ערוך לפי
הנושאים בסדר אלף-בית, תל-אביב, תשכ"ה

אבינרי, כיבושי העברית = י' אבינרי, כבושי העברית בדורנו, תל-אביב
1946

אורנן, חידוש מילים = ע' אורנן, "דרכי חידוש מילים", בתוך בלאו,
הלשון העברית, עמ' 77 - 101

אפרת, המילים = מ' אפרת, המילים המתבקשות: תחדישיו של יונתן
רטוש, רמת גן תשע"א.

אָקָדָם = אָקָדָם - ידיעון האקדמיה ללשון העברית (עד כה הופיעו ממנו
42 גיליונות בשנים תשנ"ד - תשע"א)

בלאו, הלשון העברית = י' בלאו (עורך), הלשון העברית בהתפתחותה
ובהתחדשותה – הרצאות לרגל מלאות מאה שנה לייסוד ועד הלשון
העברית, ירושלים תשנ"ו

בן-חיים, במלחמתה = ז' בן-חיים, במלחמתה של לשון, ירושלים
תשנ"ב

בן-חיים, העשייה בלשון = ז' בן-חיים, "ביאליק והעשייה בלשון"; בתוך
בן חיים במלחמתה, עמ' 158 – 173 (המאמר התפרסם תחילה
בקובץ כנסת (תש"ך), עמ' 226 – 239)

בן-חיים, לשון עתיקה = ז' בן-חיים, "לשון עתיקה במציאות חדשה",
בתוך בן חיים במלחמתה, עמ' 36 - 85 (המאמר ראה אור לראשונה
ב"לשונו לעם" ד [תשי"ג], קונטרס ג-ה עמ' 1 – 83, קונטרס ח-ט,

עמ' 11-16. בפרסום השני מצויה גם תוספת, כפי שבן חיים עשה ברוב המאמרים שכונסו בספרו במלחמתה של לשון).

בן-חיים, עואנ"ש ה = ז' בן-חיים, עברית וארמית נוסח שומרון, כרך ה- לשון תורה, ירושלים תשל"ז

בן-חיים, שמונים שנות = ז' בן-חיים, "שמונים שנות עשייה בעברית", בתוך בן-חיים במלחמתה, עמ' 123 – 129 (נדפס בראשונה בלשונו לעם, כב (תשל"א), עמ' 145 – 161

בן-טולילה, לשון המשנה = י' בן-טולילה, מסורת צרפתית-איטלקית של לשון המשנה, עדה ולשון יד, ירושלים תשמ"ט

בן-טולילה, מסורת תטואן = י' בן-טולילה, "מסורת תטואן המשתקפת בשני ספרי לימוד לעברית שנכתבו בשנות העשרים [למאה העשרים]", מסורות ח [תשנ"ד], עמ' 161 – 194

בר-אשר, איטליה = מ' בר-אשר, פרקים במסורת לשון חכמים של יהודי איטליה [על-פי כתב-יד פאריס 328 – 329], עדה ולשון ו, ירושלים תש"ם

בר-אשר, בן-חיים = מ' בר-אשר, "על פועלו של פרופ' זאב בן-חיים", לשונו ס"ו (תשס"ג), עמ' 227 – 238

בר-אשר, גיבוי = מ' בר-אשר, "ראשית גבוי ומגבה", אַקָדִים, גיליון 39 (תמוז תשס"ט), עמ' 2 – 3

בר-אשר, הארמית = מ' בר-אשר, "מקומה של הארמית בעברית החדשה", בתוך בלאו, הלשון העברית, עמ' 14 – 76

בר-אשר, העברית החדשה = מ' בר-אשר, "העברית החדשה ומורשת הדורות" בתוך ש' יזרעאל (עורך), מדברים עברית – לחקר הלשון המדוברת והשונות הלשונית בישראל, תעודה יח (תשס"ב), עמ' 203 - 215

בר-אשר, השרח לאבות = מ' בר-אשר, "הלשון בשרח המגרבי למסכת אבות", ספר היובל לאורה שורצולד (בדפוס)

בר-אשר, חרושת = מ' בר-אשר, "על חרושת המילים בוועד הלשון ובאקדמיה ללשון העברית", לשוננו לעם מז (תשנ"ו), עמ' 3 - 18

בר-אשר, לשונות = מ' בר-אשר, לשונות מסורות ומנהגות – עיונים בלשונות, במסורות, באורחות חיים וביצירות של היהודים במגרב ועיונים בלשונות היהודים, ירושלים תש"ע

בר-אשר, מוליצ"א = מ' בר-אשר, מסורות ולשונות של יהודי צפון אפריקה, ירושלים תשנ"ח²

בר-אשר, מחקרים א ב = מ' בר-אשר, מחקרים בלשון חכמים, כרך א - מבואות ועיני לשון, כרך ב – פרקי דקדוק, ירושלים תשס"ט

בר-אשר, ריבוי פנים = מ' בר-אשר, "על ריבוי פניה של העברית בת ימינו", העברית נ"ח (תשס"ט – תש"ע) עמ' 5 – 26

גדיש, שם התואר = ר' גדיש, "דרכי ההבעה של שם התואר לציון האפשרות: עיון במאגר המונחים של האקדמיה ובמילונות העברית", שערי לשון, כרך ג, עמ' 71 - 85

דותן, האקדמיה = א' דותן, "האקדמיה הלשון והחיים", בתוך בלאו, הלשון העברית עמ' 191 – 211

ויס, בשוט לשון = ר' ויס, בשוט לשון, ירושלים 1982

טנא, הכוונת הלשון = ד' טנא, "שלוש הערות על הכוונת הלשון העברית (תר"ן- תש"ן, 1890 – 1990)", בתוך בלאו, הלשון העברית, עמ' 212 – 244;

כהן, משמעים = ח' כהן, "רעים לא נאמנים": משמעים רגילים של מילים בעברית בת זמננו שנולדו מתוך טעות", שערי לשון, כרך א, עמ' 27 – 43.

כהן, עברית חדשה = ח"א כהן (עורך), מאתיים וחמישים שנות עברית חדשה, ירושלים תשס"ט

ליפשיץ, עברית וארמית = א"מ ליפשיץ, "עברית וארמית" בספרו
כתבים, כרך ב (תש"ט), עמ' לא- מב

מורג, שומרון ותימן = ש' מורג, "מסורת שומרון ומסורת תימן: נקודת
מפגש", מחקרים בלשון ה – ו (תשנ"ב) – ספר היובל לישראל ייבין -
עמ' 245 - 264

סגל, דקדוק = מ"צ סגל, דקדוק לשון המשנה, תל-אביב תרצ"ו.

קוטשר, מילים = י' קוטשר, מלים ותולדותיהן, ירושלים תשכ"א

קלוזנר, שפה (לשון) חיה = י' קלוזנר, "שפת עבר – שפה חיה", אוצר
הספרות, שנה ה (תרנ"ו), עמ' 1 – 92 < הלשון העברית – לשון
חיה, ירושלים תש"ט²

שערי לשון = א' ממון, ש' פסברג, י' ברויאר (עורכים), שערי לשון –
מחקרים בלשון העברית, בארמית ובלשונות היהודים מוגשים למשה
בר-אשר, כרך א – לשון המקרא, מסורה ולשון ימי הביניים, כרך ב –
לשון חז"ל וארמית, כרך ג – העברית החדשה ולשונות היהודים,
ירושלים תשס"ח

תדמור, הנוטריקונים = א' תדמור, "הנוטריקונים בעברית הישראלית"
לשונונו לעם, לט (תשמ"ח), עמ' 225 - 257

